

บทที่ ๒

ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและการบูชาทั้งจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และเอกสารวิชาการอื่นๆ ซึ่งมีประเด็นในการศึกษา คือ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ (๒) หลักความเชื่อในพระพุทธศาสนา (๓) แนวคิดเรื่องการบูชา (๔) แนวคิดเรื่องการบูชาพระพุทธรูปประจำวันเกิด ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษา ดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

๒.๑.๑ ความหมายของความเชื่อ

คำว่า ความเชื่อ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความเชื่อ หมายถึง เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้วางใจ ส่วนคำว่า ความเชื่อ ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ ตรงกับคำว่า Belief

พจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับ Longman Dictionary of English language and culture ได้อธิบายความหมายของคำว่า ความเชื่อ ไว้ดังนี้

๑. ความรู้สึกบางสิ่งที่เป็นจริงหรือบางสิ่งมีอยู่จริง

๒. ความเชื่อ คือ ความรู้สึกที่บอกว่าบางคนหรือบางสิ่งบางอย่างดีหรือสามารถพึ่งพาได้ไว้วางใจหรือไว้วางใจได้

๓. ความคิดที่เป็นความจริงที่น่าเชื่อถือ บ่อยครั้งความจริงนี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อ^๒

พจนานุกรมฉบับภาษาอังกฤษ Random House Webster's College Thesaurus อธิบายความหมายของคำว่า ความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อมั่น อ้างถึง การยอมรับหรือในความหมายที่เป็นจริงซึ่งยืนยันได้ หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นจริงหรือข้อเท็จจริงโดยปราศจากความรู้เชิงประจักษ์หรือการพิสูจน์^๓

พจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับ The American Heritage Dictionary ได้อธิบายความหมายของคำว่า ความเชื่อ ไว้ดังนี้

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิชชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗๒.

^๒ Della Summers, Longman Dictionary of English Language and culture, (England : Westley Longman Limited, 1998), p.102.

^๓ Jess Stein and Stuart Berg Flexner, Random House Webster's college Thesaurus, (United State of America : Random House Reference, 2006), p71.

๑. การกระทำหรือสภาวะทางจิตใจหรือนิสัยธรรมเนียมปฏิบัติพฤติกรรมของสถานการณ์
หน้าที่ ซึ่งไว้วางใจหรือไว้วางใจต่อบุคคลหรือสรรพสิ่ง คือความศรัทธา

๒. ความเชื่อ คือการยอมรับทางจิตใจหรือความเชื่อมั่นต่อความจริงหรือความเป็นจริงของ
บางสิ่ง

๓. ความเชื่อ คือ บางสิ่งถูกเชื่อหรือยอมรับว่าจริงโดยเฉพาะเป็นข้อปลื้มของของความเชื่อ
หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อซึ่งถูกยอมรับโดยบุคคลกลุ่มหนึ่ง^๔

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการได้ให้ความหมายของความเชื่อโดยแตกต่างกันไว้ว่า ความเชื่อ
หมายถึง ความตกลงใจในความมีหรือความเป็นของสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น นรก สวรรค์ ภูตผีหรือเทวดา
ว่ามีจริง และความตกลงใจ ความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เชื่อว่าถ้าเราทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
ให้แก่ใครสิ่งนั้นย่อมตอบสนองเรา เป็นต้น^๕

ความเชื่อ คือ ความเห็นจริงด้วยในแง่พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่เน้นหนักในเรื่อง
ของการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิตให้รู้จักกำจัดความทุกข์เดือดร้อนด้วยการพิจารณาให้เห็น
ต้นเหตุของความทุกข์แล้วแก้ไขให้ถูกทาง ไม่ใช่ให้เชื่ออย่างมงายไร้เหตุผล ความเห็นจริงด้วยนั้นต้อง
เป็นสิ่งที่ใช้หลักการในการลงความเชื่อนั้นลงไป ซึ่งหลักการในความเชื่อนี้ในทางพระพุทธศาสนา คือ
คำสอนในกาลามสูตร^๖

สรุปได้ว่า ความเชื่อ หมายถึง สภาวะทางจิตใจของบุคคลหรือสังคมหนึ่งที่เชื่อว่าสิ่งใดสิ่ง
หนึ่งเป็นความจริง ความดีและความงามที่นำไปสู่การแสดงพฤติกรรมของบุคคลนั้นหรือสังคมนั้น
เป็นแบบอย่างพฤติกรรมที่นำไปสู่การจัดระเบียบทางสังคม ในรูปแบบที่เป็นลัทธิศาสนาหรือแนวคิดใน
เรื่องต่างๆ และยอมรับกันว่าเป็นความจริง ซึ่งในบางสิ่งไม่จำเป็นต้องมีเหตุผล

๒.๑.๒ ที่มาและประเภทของความเชื่อ

มณี พยอมยงค์ กล่าวว่า ความเชื่อมีที่มาจาก ๓ แหล่งด้วยกัน คือ

๑. ความเชื่อที่เกิดจากธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น พาร้อง ฟาผา คนใน
สมัยโบราณไม่มีอะไรเพื่อที่จะให้พิสูจน์ได้ ก็จินตนาการเอาว่าเปนอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเปนสิ่ง
เหนือธรรมชาติและมีอำนาจลึกลับดลบันดาลให้เป็นไป จึงเกิดความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้า
ลงมาทำโทษแค้น ด้วยความกลัวต่อมรณภัยนั้น จึงมีการกราบไหว้ บวงสรวง บูชาให้สิ่งเหล่านั้น
หายไกรธและบันดาลความสุขสวัสดิ์แก่ตน

๒. ความเชื่อที่มากับศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นจากความรู้ที่ตนได้รับเกี่ยวกับคำสอนและพิธีการที่
เจ้าของศาสนาบัญญัติไว้หรือพระสาวกปฏิบัติจนเปนแบบอย่างสืบมา

๓. ความเชื่อเกิดจากความคิดของมนุษย์ เห็นได้จากความคิดแนวปรัชญาทางจิตวิทยา
และจินตนาการอื่นๆ ตัวอย่างทฤษฎีคำสอนของเจ้าลัทธิศาสนาที่กล่าวถึงนรก สวรรค์ เปนตน^๗

^๔ Hought Mifflin, *American Heritage Dictionary*, (Boston:hought Mifflin, 1985), p.86.

^๕ มณี พยอมยงค์, *วัฒนธรรมล้านนาไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘.

^๖ ฐาปนีย์, *พิธีกรรมและความเชื่อท้องถิ่น*, (กรุงเทพมหานคร : แสงดาว, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕.

^๗ มณี พยอมยงค์, *วัฒนธรรมล้านนาไทย*, หน้า ๒๘.

เสรี พงศ์พิศ กล่าวว่า ความเชื่อนั้นถือเพนบเกิดของพลังชีวิตที่สำคัญที่สุดของคนโบราณ ความเชื่อเพนบเกิดของ “ความรู้” ที่สัมพันธ์กับชีวิตและจรจรโลงชีวิตให้อยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ซึ่งกฎเกณฑ์นั้นก็คือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งของคนกับทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัว สิ่งเหล่านี้มีทั้งเพนรูปธรรมและนามธรรม มีส่วนที่เห็น รู้สึก สัมผัสได้ด้วยหู ตา จมูก ลิ้น และมีส่วนที่สัมผัสได้ด้วยญาณที่ล้าลึกลงไปจากโสตประสาทอื่น ความรู้ของคนโบราณมี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรก คือรู้จากการสัมผัสและการคิดไตรตรอง ความรู้ชนิดนี้ไม่ต้องการความเชื่อ เช่น เห็นคนเดินมาก็รู้ว่าเป็นคน ๆ นั้นกล่าวทักทายก็รู้ว่า เป็นคนนั้น ไม่เคยไปอังกฤษก็รู้ว่า มีประเทศอังกฤษ ความรู้เช่นนี้จึงไม่ต่างไปจากสิ่งที่ศาสตร์สมัยใหม่กล่าวถึง แต่ความรู้ลักษณะที่สองนั้นมาจากความเชื่อเพนสำคัญ เชื่อเพราะ “รู้สึก” แตกต่างไปจากการสัมผัสอื่นๆ ในลักษณะ “ปกติ” เชื่อเพราะมีอะไรบางอย่างที่มากไปกว่านั้น และอะไรที่มากไปกว่านั้นเคยแสดงให้ปรากฏในภาวะปกติแล้ว อย่างน้อยก็เท่าที่เลาสื่อหรือบอกกล่าวสั่งสอนกันมา^๙

เสรีกร โกเศศ กล่าวว่า ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทยมีลักษณะซ้อนทับกันอยู่ คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาต่างๆ ซ้อนกันอย่างรูปเจดีย์ คือ นับถือผีสงเทวดาเพนพื้นฐานถัดขึ้นไปนับถือไสยศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู แล้วจึงนับถือพระพุทธศาสนา เพนดั่งชั้นยอดของเจดีย์ ความเชื่อทั้งสามคตินี้ับถือคละเคล้ากันไป จะถ้อยอย่างไหนมากหรือน้อยกว่ากัน ก็สุดแล้วแต่ชาติชั้นและการศึกษาของคนในหมู่ซึ่งมีไม่เท่าเทียมกัน ใครจะถ้อยหนักไปทางไหน ถ้าไม่เพนเครื่องเบียดเบียนหรือเดือดร้อนเสียหายแก่ตนหรือคนอื่นก็ถ้อยไป ไม่มี ใครว่ะอะไร^{๑๐}

เรณู อรรถาเมศ แบ่งความเชื่อออกเพน ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับความเชื่อพื้นบ้าน และ (๒) ระดับความเชื่อในศาสนา โดยในสวนของระดับความเชื่อพื้นบ้านนั้นมีการผสมผสานกัน ๒ กระแสได้แก่ ความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณของธรรมชาติ โดยเขาใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติมีจิตวิญญาณหรือมีผู้บ่งการอยู่เบื้องหลังธรรมชาติ จึงปฏิบัติต่อธรรมชาติเสมือนว่าธรรมชาติมีชีวิต คือมีการบูชา อ้อนวอน ขอบคุณ และความเชื่อเรื่องผีวิญญาณ ซึ่งมีหลายประเภท ได้แก่ ความเชื่อในผีสายตระกูล คือ ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีปู่ย่า และความเชื่อต่อผีอารักษ์เพนลำดับแห่งความศรัทธาในลัทธิศาสนาที่ยิ่งใหญ่อันหนึ่ง สำหรับระดับความเชื่อในศาสนานั้นถูกอธิบายว้าเพนความเชื่อที่มีเหตุผลมากขึ้นกว่าความเชื่อพื้นบ้านตามแนววิทยาศาสตร์ ซึ่งศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่ับถือก็ไคแก่ ศาสนาพุทธ^{๑๑}

ฉลาดชาย รมิตานนท์ อธิบายไว้อย่างนาสนใจว่า ความเชื่อมีองค์ประกอบที่สำคัญแยกออกเพน ๔ ดานด้วยกัน ไคแก่

๑. เรื่องของความรู้ ความรู้ที่จะอธิบายโลก อธิบายจักรวาล อธิบายสรรพสิ่งต่างๆ ตายแล้วไปไหน เกิดจากอะไร สิ่งต่างๆ นานาเหล่านี้ นรกอยู่ตรงไหน สวรรคอยู่ตรงไหน มีจริงหรือไม่เหล่านั้นเพนความรู้ที่มีการจัดระดับกันว้า เพนความรู้ระดับสูง ระดับต่ำ ก็ว้ากันไป แต่ประเด็น

^๙ เสรี พงศ์พิศ, “ไสยศาสตร์ในสังคมไทย”, ในเอกสารการสอนชุดวิชา ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๓๑๔.

^{๑๐} เสรีกร โกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๕๓.

^{๑๑} เรณู อรรถาเมศร์, คติชนวิทยา, (เชียงใหม่ : คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๘.

ที่สำคัญของศาสนา คือ ความรู้ และความรู้ก็ปรากฏอยู่ในการสั่งสอนของศาสดา ซึ่งในศาสนาใหญ่ๆ มักมีการบันทึกเอาไว้ในรูปของพระคัมภีร์ ที่มักจะถือกันว่าเป็นแหล่งความรู้ที่สูงสุดและศักดิ์สิทธิ์ด้วยกันทั้งสิ้น

๒. พิธีกรรม เช่น เวลาไปวัด ในเวลากราบพระจะต้องกราบ ๓ ครั้ง กราบ ๒ ครั้งไม่ได้ ถ้ากราบครั้งเดียวถือว่ากราบคนตาย ต้องแบมือด้วย ถ้าเวียนเทียนต้องเวียนขวา ถ้าเวียนซ้ายถือเป็นอัปมงคล

๓. บุคลากรผู้ประกอบพิธีกรรม ในพิธีกรรมต่างๆ อย่างหนึ่งซึ่งขาดไม่ได้คือ ผู้ประกอบพิธีกรรม หรือเรียกง่ายๆ ว่า“พิธีกร” ยกตัวอย่างเช่น ในศาสนาพุทธ พระสงฆ์จำนวนมากทำหน้าที่เป็นพิธีกรทางศาสนา เพราะส่วนใหญ่โอกาสที่คนทั่วไปจะเข้าถึงความรู้ที่ลึกซึ้งของพระพุทธศาสนา นั้นอาจจะมีน้อย ฉะนั้น ตัวพระสงฆ์ของคณะเจ้าจำนวนมากจึงติดอยู่กับพิธีกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับฆราวาสหรือพุทธศาสนิกชนที่ไปวัดไปมานั้น ก็อาจจะไม่สนใจที่จะหาความรู้ที่แท้จริงที่ลึกซึ้งเพราะถือว่าเป็นความรู้ที่แท้จริงที่ลึกซึ้งของศาสนาแล้ว จะต้องเป็นความรู้ที่ปฏิเสธหลายอย่างมากมาย ปฏิเสธความมีตัวตนของตัวเอง ปฏิเสธการดำรงอยู่ของตัวตนต่างๆ ต้องตัดกิเลส ต้องตัดโน้นตัดนี้มากมาย ฉะนั้น การเขาสู่ความรู้ที่แท้จริงมันทำไม่ได้ จึงเขาสู่ในระดับพิธีกรรม ฉะนั้นพระสงฆ์ของคณะเจ้าทั้งหลายจึงมักจะทำหน้าที่เป็นพิธีกร

๔. การจัดองค์กร ซึ่งมักจะประกอบด้วยนักบวชและศาสนิกชน วามีการจัดลำดับชั้น ความสำคัญและจัดความสัมพันธ์กันอย่างไร ใครทำหน้าที่อะไร บริหารปกครองกันอย่างไร เป็นต้น ในทุกศาสนาต้องมีการจัดองค์กร มีระบบการบังคับบัญชาเป็นชั้นตอนลงมา เราเรียกในภาษาอังกฤษว่า“hierarchy” ซึ่งเป็นตัวบ่งสะท้อนว่า มันเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจของบุคลากรที่อยู่ในศาสนานั้นในความเชื่อและศาสนาแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน แต่ส่วนที่สำคัญที่สุดคือ ความรู้ซึ่งความรู้ที่ลึกซึ้งของศาสนาแต่ละศาสนานั้น เช่นกรณีของพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนทั่วไปเข้าไปไม่ถึงโดยพาทะอย่างถึงถ้าไม่ได้บวชไม่ได้เรียน ฉะนั้น เมื่อผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้บวชเรียน ผู้หญิงก็เข้าไม่ถึงความรู้ ถ้าจะเข้าถึงความรูต้องนั่งอาสนะเอง ต้องไปซื้อพระไตรปิฎกมาอ่านเอง ถ้าอ่านไม่ออกก็ต้องไปเรียนภาษาบาลี เพื่อที่จะอ่านบาลีได้ และเพื่อจะเข้าถึงความรู้ การเข้าถึงความรู้ สำหรับผู้หญิงถูกปิดกั้นไม่เหมือนผู้ชายที่ได้รับอนุญาตตามจารีตประเพณีให้เขาไปบวชได้ เมื่อไปบวชได้ ก็สามารถจะไปเรียนธรรมะบาลีไปพร้อมๆ กัน เมื่ออ่านภาษาบาลีได้ก็สามารถอ่านพระไตรปิฎกได้และสามารถจะเข้าถึงความรู้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ถูกตัดคือห้ามเขาไปเลย ไม่ให้เขาไปบวชได้ผู้หญิงก็ถูกตัดไม่ให้เขาสู่ความรู้เสียตั้งแต่ต้น เมื่อเขาสู่ความรู้ไม่ได้ ก็อธิบายโลกไม่ได้ อธิบายจักรวาลไม่ได้ อธิบายพระธรรมไม่ได้ อธิบายอะไรต่างๆ ไม่ได้ในคำอธิบายของศาสนานั้นๆ ดังนั้นผู้หญิงจึงไม่มีอำนาจ^{๑๑}

ฟิลิฏฐ โคตรสุโพธิ์ กล่าวว่า มนุษย์ต้องการที่พึ่งทางใจ เนื่องด้วยความเข้าใจในโลก ธรรมชาติและจักรวาลมีน้อย แต่เมื่อมีความเข้าใจโลก ธรรมชาติ และจักรวาลมากพอแล้ว มนุษย์ก็ไม่ต้องการศาสนามากนัก ศาสนาจึงได้วิวัฒนาการไปตามกาลเวลา ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ ศาสนาในยุคหนึ่งก็แสดงภูมิปัญญาความรู้ ความสนใจ และสภาพของสังคมในยุคนั้นด้วย เนื่องจากศาสนามีวิวัฒนาการ

^{๑๑} ฉลาดชาย รมิตานนท์, “ผู้หญิงห้ามเข้า” จารีตและความเชื่อที่ต้องอธิบาย, (กรุงเทพมหานคร : พีเอ็น พี กรุ๊ป, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘ - ๒๐.

มาเรื่อยๆ แต่นักศาสนศาสตร์ก็ต้องการรู้ว่า ศาสนาที่เป็นต้นแบบดั้งเดิมนั้นเป็นแบบอย่างไร มีลักษณะพิเศษเช่นไร และได้วิวัฒนาการมาตามขั้นตอนอย่างไรบ้าง ซึ่งก็มีความเห็นแตกต่างกัน แบ่งออกเป็น ๔ พวก ดังนี้

๑. พวกธรรมชาตินิยม (Naturalism) นำโดย แมกซ์ มูลเลอร์ ชาวเยอรมัน บางทีเรียกว่า ทฤษฎีเยอรมัน เกิดจากการสังเกตว่า คนป่าเถื่อนมักมีทาที่เกรงกลัวและเคารพบูชาปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ที่มีพลังน่ากลัว เช่น น้ำตก พายุฝน เป็นต้น และเชื่อว่ามีพลังลึกลับแบบบุคคลอยู่ในปรากฏการณ์นั้น

๒. พวกวิญญาณนิยม (Animism) นักปราชญ์ทางสังคมวิทยามี เซอร์ เอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ และ เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ มีความเห็นว่า ศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์น่าจะเป็น วิญญาณนิยม เพราะสิ่งที่มีกิจกรรมย่อมมีชีวิต สิ่งที่มีชีวิตไม่ว่าสัตว์หรือสิ่งของย่อมมีสิ่งที่เรียกว่า วิญญาณ แบบเดียวกับวิญญาณในตัวคนอยู่ภายใน เพราะเป็นชาวอังกฤษ เรียกว่า ทฤษฎีอังกฤษ

๓. พวกที่เชื่อว่าการเกิดจากไสยศาสตร์ (Magic) นำโดย เจ.อี. เฟรเซอร์ มีความเห็นว่า ศาสนาเป็นลูกของไสยศาสตร์ มนุษย์ยุคแรกพยายามควบคุมธรรมชาติโดยวิธีทางไสยศาสตร์ แต่เมื่อไม่ประสบผลสำเร็จจึงหันไปใช้วิธีวิงวอน ซึ่งเป็นงานหลักของศาสนา

๔. พวกที่เชื่อว่าการเกิดมาจากลัทธิโทเท็ม (Totemism) นำโดย เอมีล ดัว์เรียม นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ที่ถือทฤษฎีสหภูมิ (Collectivism) เชื่อว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดกับสัตว์บางชนิด และมีข้อห้ามเกี่ยวกับสัตว์ชนิดนั้น เช่น ห้ามฆ่า นอกจากจะฆ่าในพิธีกรรมพิเศษแล้ว แจกจ่ายกันกินในสมาชิก นอกจากนี้ ยังตั้งชื่อคนตามชื่อสัตว์ชนิดนั้นอีกด้วย การไหว้โทเท็มเป็นการไหว้เผ่าชนและพลังแฝงในโทเท็มนั้น ซึ่งเป็นดังเทพเจ้าของเผ่า ดังนั้น สังคมกับเทพเจ้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๒}

สรุปได้ว่า ความเชื่อของสังคมนั้นเกิดจากความพยายามของมนุษย์ในการเข้าใจธรรมชาติ พวกเขาจึงเชื่อว่ามีพลังบางอย่างเข้ามากำหนดปรากฏการณ์ธรรมชาติและสร้างรูปธรรมของพลังดังกล่าวออกมาในรูปของ“ผี” ผีจึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตตามธรรมชาติ เมื่อผีมีตัวตนและสามารถให้คุณหรือโทษได้ ผู้คนจึงประกอบพิธีเพื่อแสดงความเคารพและสร้างความพอใจแก่ผีเหล่านั้น พิธีกรรมเหล่านี้ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในสังคม เราอาจกล่าวได้ว่า คติความเชื่อเรื่องผีเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย เมื่อวัฒนธรรมอินเดียเผยแพร่สู่สุวรรณภูมิ ชนชั้นปกครองเล็งรับวัฒนธรรมทางศาสนาที่สอดคล้องกับคติความเชื่อดั้งเดิม นั่นคือ คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ คติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ตอบสนองความต้องการด้านพิธีกรรมของชนชั้นปกครอง ในขณะที่ความเชื่อศาสนาพุทธตอบสนองความต้องการทางจิตใจของคนทั่วไป

๒.๒ หลักความเชื่อในพระพุทธศาสนา

๒.๒.๑ หลักศรัทธา ๔

ศรัทธาหรือความเชื่อหมายถึงความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ๔ อย่างคือ

^{๑๒} พิลิฎฐ์ โคตรสุโพธิ์, ศาสนาเบื้องต้น, (เชียงใหม่ : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๓๙ - ๔๐.

๑. กัมมสัทธา หมายถึง เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริงคือเชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนาคือจงใจทำทั้งรู้ย่อมเป็นกรรม

๒. วิปากสัทธา หมายถึง เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรมคือเชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ

๓. กัมมัสสกตาสัทธา หมายถึงเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรมจะต้องรับผิดชอบส่วยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. ตถาคตโพธิสัทธา หมายถึงมั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ^{๑๓}

ส่วนหลักศรัทธาที่อยู่นอกเหนือจาก ๔ อย่างนี้ ถือเป็นความเชื่อเฉพาะบุคคลที่ทำให้บุคคลไม่เหมือนกันโดยเฉพาะการเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจดลบันดาลไสยศาสตร์และการเข้าทรงมีลักษณะที่ร่วมกันคือ

๑. ใช้ศรัทธาเอาความเชื่อเป็นหลักคือ ไม่เกิดจากการรู้ความจริง

๒. เมื่อเป็นความเชื่อก็ต้องพึ่งอาศัยสิ่งที่อยู่นอกตัวคือ ขึ้นต่ออำนาจดลบันดาลหรืออำนาจนอกตัวต้องอาศัยสิ่งภายนอกมาช่วย

๓. สิ่งอื่นภายนอกนั้นมาทำให้เราโดยเราไม่ต้องทำเองและเราทำเองไม่ได้^{๑๔}

หลักศรัทธานี้เป็นพื้นฐานนำไปสู่ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ได้ในเกือบทุกศาสนาจะเน้นสอนให้ศาสนิกชนเริ่มต้นด้วยความเชื่อหรือความศรัทธา (Faith) ในพระเจ้าหรือคำสอนของพระศาสดาอย่างเหนียวแน่นยกเว้นศาสนาพุทธที่ไม่ได้เริ่มต้นด้วยศรัทธาแต่จะให้เริ่มต้นด้วยการค้นหาความจริงจากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาตามหลักกาลามสูตรและเมื่อได้สอบสวนด้วยความจริงแล้วความเชื่อศรัทธาก็จะเกิดขึ้นเองอย่างถูกต้องในคำสอนของพระพุทธานุสสาได้จำแนกศรัทธาไว้ ๔ ประการคือ

๑. กัมมสัทธา ความเชื่อในกฎแห่งกรรมหรือการกระทำกล่าวคือ กระทำสิ่งใดโดยเจตนา ก็จะเป็นกรรมซึ่งมีทั้งกรรมดีและกรรมชั่วโดยกฎแห่งกรรมจะชี้ว่า กรรมเหล่านั้นจะส่งผลคือ หากทำกรรมดีก็จะได้รับกรรมดีทำกรรมชั่วก็ได้รับกรรมชั่ว ดังนั้นการที่ผู้ใดปรารถนาสิ่งดีจะต้องทำกรรมดีไม่ใช่ได้มาจากการสวดอ้อนวอนขอจากสิ่งใดๆ

๒. วิปากสัทธา ความเชื่อในผลของกรรมว่ามีจริงหรือเชื่อว่า ทำกรรมใดแล้วก็จะได้ผลสนองตอบเสมอแต่อาจจะให้ผลช้าเร็วต่างกันขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรมของตนหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือกรรมของใครใคร่ก็เป็นผู้รับผลกรรมนั้นไม่สามารถถ่ายเทกรรมหรือสะเดาะเคราะห์ให้ผู้อื่นได้

๔. ตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามีจริงมั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดีทรงเป็นผู้นำ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๔.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ถ้อยคำพันวิฤตต้องเลิกลิดไสยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

ทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์คือ เราทุกคนนี้หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้

เป็นแบบอย่าง^{๑๕}

ลักษณะที่ควรกล่าวถึง “ศรัทธา” เพื่อทำความเข้าใจในเรื่องความหมายบทบาทและความสำคัญของศรัทธาในระบบพุทธธรรมมีดังนี้

๑. ศรัทธาเป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญาและกล่าวได้ว่าเป็นขั้นต่ำที่สุด

๒. ศรัทธาที่ประสงค์ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผลคือมีปัญญารองรับ และเป็นทางสืบทอดแก้ปัญหาได้มิใช่เพียงความรู้สึกมอตัว มออบความไว้วางใจให้สิ้นเชิงโดยไม่ต้องถามหาเหตุผลอันเป็นลักษณะทางฝ่ายอาเวค (Emotion) ด้านเดียว

๓. ศรัทธาที่เป็นความรู้สึกฝ่ายอาเวคด้านเดียวถือเป็นความเชื่อที่มลายายเป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไขให้ถูกต้อง ส่วนความรู้สึกฝ่ายอาเวคที่เนื่องอยู่กับศรัทธาแบบที่ถูกต้องเป็นสิ่งที่นำมาใช้ในกระบวนการปฏิบัติธรรมให้เป็นประโยชน์ได้มากพอสมควรในระยะต้นๆ แต่จะถูกปัญญาเข้าแทนที่โดยสิ้นเชิงในที่สุด

๔. ศรัทธาที่มุ่งหมายในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้นอาจให้ความหมายสั้นๆ ว่าเป็นความซาบซึ้งด้วยความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น คือ มั่นใจตนเองโดยเหตุผลว่า จุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้นเป็นไปได้จริงแท้และมีค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปให้ถึง เป็นศรัทธาที่เร้าใจให้อยากพิสูจน์ความจริงของเหตุผลที่มองเห็นอยู่เบื้องหน้านั้นยิ่งๆ ขึ้นไปเป็นบันไดขั้นต้นสู่ความรู้ ตรงข้ามกับความรู้สึกมอใจให้แบบอาเวคซึ่งทำให้หยุดคิดหาเหตุผลต่อไป

๕. เพื่อควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้องธรรมหมวดใดก็ตามในพุทธธรรมถ้ามีศรัทธาเป็นส่วนประกอบข้อหนึ่งแล้วจะต้องมีปัญญาเป็นอีกข้อหนึ่งด้วยเสมอไป อาทิ

สัมปรายิกัตถะ (สัทธาสัมปทา สิลสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา)

พละ ๕ และอินทรี ๕ (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา)

สมชีวิตรม ๔ (สมสัทธา สมสীลา สมจาคา สมปัญญา)

เวสารัชชกรณธรรม ๕ (ศรัทธา ศีล พาหุสัจจะ วิริยารัมภะ ปัญญา)

อริยวัฑฒิหรืออารยวัฑฒิ ๕ (ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา)

อริยทรัพย์ ๗ (ศรัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ ปัญญา)

สัปปุริสธรรมข้อแรกคือ สัทธัมมสมันนาโคโต ประกอบด้วยธรรม เจ็ด ประการอันได้แก่ มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตปปะ เป็นพหุสูต มีความเพียรอันปรารถแล้ว มีสติมั่นคง มีปัญญาตามปกติ ศรัทธาย่อมมาเป็นข้อหนึ่งพร้อมกับที่ปัญญาเป็นข้อสุดท้าย แต่ในกรณีที่กำลังกล่าวถึงปัญญาไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงศรัทธาไปด้วยเช่น อธิษฐานธรรม โพชฌงค์และนาถกรณธรรม ปัญญาจึงสำคัญกว่าศรัทธา ทั้งในฐานะเป็นตัวคุมและในฐานะเป็นองค์ประกอบที่จำเป็น แม้ในแง่คุณสมบัติของบุคคลผู้ที่ได้รับยกย่องสูงสุดในพระพุทธศาสนาก็คือ ผู้มีปัญญาสูงสุดเช่น พระสารีบุตรอัครสาวก ไม่ได้ถือเอาศรัทธาในศาสนาเป็นเกณฑ์

^{๑๕} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

๖. คุณประโยชน์ของศรัทธาเป็นไปใน ๒ ลักษณะคือ ในแนวหนึ่ง ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปิติซึ่งทำให้เกิดปัสสัทธิ (ความสงบเยือกเย็น) นำไปสู่สมาธิและปัญญาในที่สุดอีกแนวหนึ่ง ศรัทธาทำให้เกิดวิริยะคือความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติทดลองสิ่งทีเชื่อด้วยศรัทธานั้นให้เห็นผลประจักษ์จริงจังแก่ตนซึ่งนำไปสู่ปัญญาในที่สุด คุณประโยชน์ทั้งสองนี้ เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าเป็นผลจากความรู้สึกในฝ่ายอเวก แต่ต้องมีความใฝ่ประสงค์ปัญญาแฝงอยู่ด้วยตลอดเวลา

๗. ศรัทธาเป็นไปเพื่อปัญญา ดังนั้น ศรัทธาจึงต้องส่งเสริมความคิด วิจัยวิจารณ์จึงจะเกิดความก้าวหน้าแก่ปัญญาตามจุดหมาย นอกจากนี้ แม้ตัวศรัทธานั้นเองจะมั่นคงแน่นแฟ้นได้ก็เพราะได้คิดเห็นเหตุผลจนมั่นใจหมดความเคลือบแคลงสงสัยใดๆ โดยนัยนี้ ศรัทธาในพุทธธรรมจึงส่งเสริมการค้นคว้าหาเหตุผลการขอร้องให้เชื่อที่ดี การบังคับให้ยอมรับความจริงตามที่กำหนดก็ดี การชู้ด้วยภัยแก่ผู้ไม่เชื่อที่ดี เป็นวิธีการที่เข้ากันไม่ได้เลยกับหลักศรัทธา

๘. ความเลื่อมใสศรัทธาติดในบุคคลลฤกัถือว่า มีข้อเสียข้อบกพร่อง แม้แต่ความเลื่อมใสติดในองค์พระศาสดาเอง พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้ละเสีย เพราะเป็นศรัทธาที่แรงด้วยความรู้สึกที่แสดงออกทางอเวก กลับกลายเป็นอุปสรรคต่อความหลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ในขั้นสุดท้าย

๙. ศรัทธาไม่ถูกจัดเป็นองค์มรรคเพราะตัวการที่จำเป็นสำหรับการดำเนินก้าวหน้าต่อไปในมรรคาคือ ปัญญาที่พ่วงอยู่กับศรัทธานั้นต่างหากและศรัทธาที่จะถือว่าใช้ได้ก็ต้องมีปัญญารองรับอยู่ด้วย นอกจากนี้ ท่านที่มีปัญญาสูง เช่น องค์พระพุทธเจ้าเองและพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงเริ่มมรรคาที่ตัวปัญญาทีเดียวไม่ผ่านศรัทธา เพราะการสร้างปัญญาไม่จำเป็นต้องเริ่มที่ศรัทธาเสมอไป (คือเริ่มที่โยนิโสมนสิการ) ด้วยเหตุนี้ เรื่องศรัทธาท่านจึงกล่าวซ้อนแฝงไว้ในตอนต้นว่าด้วยการสร้างสัมมาทิฐิไม่จัดแยกไว้เป็นเรื่องต่างหาก

๑๐. แม้แต่ศรัทธาที่พ้นจากภาวะเป็นความเชื่องมายนั่นเอง ถ้าไม่ดำเนินต่อไปถึงขั้นทดลองปฏิบัติ เพื่อพิสูจน์ให้เห็นความจริงประจักษ์แก่ตน ก็ไม่นับว่าเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามความหมายแท้จริงเพราะเป็นศรัทธาที่มีได้ปฏิบัติหน้าที่ตามความหมายของมัน จัดเป็นการปฏิบัติธรรมผิดพลาดเพราะปฏิบัติอย่างขาดวัตถุประสงค์

๑๑. แม้ศรัทธาจะมีคุณประโยชน์สำคัญ แต่ในขั้นสูงสุดศรัทธาจะต้องหมดไป ถ้ายังมีศรัทธาอยู่ก็แสดงว่า ยังไม่บรรลุจุดหมาย เพราะตราบใดที่เชื่อต่อจุดหมายนั้นก็ย่อมแสดงว่า ยังไม่ได้เข้าถึงจุดหมายนั้นรู้เห็นจริงด้วยตนเอง และตราบใดที่ยังมีศรัทธาก็แสดงว่า ยังต้องอิงอาศัยสิ่งอื่นยังต้องฝากปัญญาไว้กับสิ่งอื่นยังไม่หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ โดยเหตุนี้ ศรัทธาจึงไม่เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ ตรงกันข้ามพระอรหันต์กลับมีคุณสมบัติว่า ผู้ไม่มีศรัทธา ซึ่งหมายความว่า ได้รู้เห็นประจักษ์จึงไม่ต้องเชื่อต่อใครๆ หรือต่อเหตุผลใดๆ อีก

๑๒. ความก้าวหน้าในมรรคดำเนินมาโดยลำดับจากความเชื่อ (ศรัทธา) มาเป็นความเห็นหรือเข้าใจโดยเหตุผล (ทิฐิ) จนเป็นการรู้การเห็นในที่สุดซึ่งในขั้นสุดท้ายเป็นอันหมดภาระของศรัทธาโดยสิ้นเชิง ศรัทธามีขอบเขตความสำคัญและประโยชน์แค่นั้นเพียงใดเป็นสิ่งที่จะต้องรู้เข้าใจตามเป็นจริง ไม่ควรตีค่าสูงเกินไป แต่ก็ไม่ควรดูแคลนโดยเด็ดขาด เพราะในกรณีที่คุณศรัทธาอาจกลายเป็นการเข้าใจความหมายของศรัทธาผิด เช่น ผู้ที่คิดว่าตนเชื่อมั่นในตนเองแต่กลายเป็นเชื่อต่อกิเลสของตนในรูปอหังการมมังการไป ซึ่งกลับเป็นผลร้ายไปอีกด้านหนึ่ง

๑๓. ในระดับศีลห้าหรือที่เรียกกันว่า ศีลธรรมศรัทธา เป็นองค์ธรรมสำคัญซึ่งเกี่ยวเนื่องกัน ทำให้คนมีหลักตั้งตัวเป็นกำลังเหนียวแน่นและต้านปะทะไม่ให้ยอมตามสิ่งชักจูงล่อเร้าเย้ายวนให้ทำความชั่ว อีกประการหนึ่งการมีศรัทธาเป็นเหมือนมีร่องไหลประจำของกระแสความคิด เมื่อได้รับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่เกินกำลังของศรัทธาที่มีอยู่ กระแสความคิดก็จะวิ่งเล่นไปตามร่องหรือแนวทางที่ศรัทธาเตรียมไว้ ทำให้ไม่คิดไปในทางอื่นหรือทางที่ผิดศีลธรรม ดังนั้น สำหรับผู้ยังไม่หมดกิเลส ศีลจึงดำรงอยู่ได้ดีด้วยศรัทธา ศรัทธาแบบนี้มีคุณมากในระดับหนึ่ง แต่พร้อมกันนั้นถ้าเป็นศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ก็อาจมีโทษมาก โดยกลายเป็นตัวการขัดขวางการสร้างปัญญาเสียเอง

๑๔. ในกระบวนการแห่งความเจริญของปัญญา (หรือการพัฒนาปัญญา) อาจกำหนดขั้นตอนที่จัดว่าเป็นระยะของศรัทธาได้คร่าวๆ คือ

(๑) สร้างทัศนคติที่มีเหตุผลไม่เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงเพราะฟังตามๆ กันมาเป็นต้น (ตามแนวกาลามสูตร)

(๒) เป็นผู้คุ้มครองสัจจะ คือ ยินดีรับฟังหลักการทฤษฎีคำสอนความเห็นต่างๆ ของทุกฝ่ายทุกด้านด้วยใจเป็นกลาง ไม่ด่วนตัดสินสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นเท็จจริง ไม่ยืนยันการยึดติดแต่สิ่งที่ตนรู้หรือคิดเห็นเท่านั้นว่าถูกต้องเป็นจริง

(๓) เมื่อรับฟังทฤษฎีคำสอนความเห็นต่างๆ ของผู้อื่น แล้วพิจารณาเท่าที่เห็นด้วย ปัญญาตนว่า เป็นสิ่งที่มีเหตุผล และเห็นว่าผู้แสดงทฤษฎีคำสอนหรือความเห็นนั้นๆ เป็นผู้มีความจริงใจไม่ลำเอียงมีปัญญา จึงเลื่อมใสรับเอามาเพื่อคิดหาเหตุผลทดสอบความจริงต่อไป

(๔) นำสิ่งที่ใจรับมานั้นมาขบคิดทดสอบด้วยเหตุผลจนแน่วแน่ใจว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้องแท้จริงอย่างแน่นอนจนซาบซึ้ง ด้วยความมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นแล้วพร้อมที่จะลงมือปฏิบัติพิสูจน์ทดลองให้รู้เห็นความจริงประจักษ์ต่อไป

(๕) ถ้ามีความเคลือบแคลงสงสัยรีบสอบถามด้วยใจบริสุทธิ์มุ่งปัญญามีใช้ด้วย อหังการมมังการ พิสูจน์เหตุผลให้ชัดเจนเพื่อให้ศรัทธานั้นมั่นคงแน่นแฟ้นเกิดประโยชน์สมบูรณ์ตามความหมายของมัน^{๑๖}

ดังนั้น ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทถือว่า ศรัทธาที่แท้จริงตามหลักศาสนานั้น ๔ ประเภท เรียกว่า “ศรัทธา ๔” ซึ่งว่าด้วยหลักความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ๔ ประการ

จากแนวคิดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความศรัทธา หมายถึง สิ่งที่ต้องใช้ตามหลักศรัทธา ๔ และ ยังมีปัจจัยแวดล้อมภายนอกอีกที่มีส่วนช่วยสนับสนุนความศรัทธานี้ด้วย คือความเชื่อเฉพาะบุคคลที่สุดใดๆ ในการใช้ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องใช้ในการพิจารณานอกเหนือจากสิ่งทั้งปวง โดยเมื่อมีศรัทธาแล้ว ต้องมีปัญญาประกอบควบคู่กันไป

องค์ประกอบของศรัทธา ๔

ศรัทธา ๔ อย่างนี้มีมาในบาลีเฉพาะข้อที่ ๔ อย่างเดียวว่าโดยใจความศรัทธา ๓ ข้อต้นย่อรวมลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด^{๑๗} หลักศรัทธามีรายละเอียดที่ควรพิจารณาดังนี้

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔๗ – ๖๕๐.

๑. กัมมสัทธา

คำว่า “กรรม” แปลว่าการกระทำประกอบด้วยเจตนาคือทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ชุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตายเป็นกรรม แต่ชุดน้ำไว้กินใช้สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม ว่าโดยสาระกรรมก็คือ เจตนาหรือเจตนาอันเองเป็นกรรม การกระทำที่ดีเรียกว่ากรรมดี การกระทำที่ชั่วเรียกว่ากรรมชั่ว^{๑๘} ในพระพุทธศาสนากล่าวยืนยันแน่นอนว่ากรรมเป็นกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เป็นระเบียบแน่นอนกล่าวรวมอยู่ในนิยาม ๕^{๑๙} ดังนี้

(๑) อุตุนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณภูมิหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดินน้ำอากาศและฤดูกาลอันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์

(๒) พีชนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์มีพันธุ์กรรม

(๓) จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต

(๔) กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์คือกระบวนการให้ผลของการกระทำ

(๕) ธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า กรรมข้อแรกนั้นเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อมรอบตัวของมนุษย์และสัตว์ และตั้งแต่ข้อ ๒ พีชนิยามเป็นต้นมา เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสัตว์ที่ต้องตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ๕ อย่างนี้

กรรมนั้นเมื่อแบ่งโดยประเภทมี๓ประการเรียกว่ากรรม ๓^{๒๑} คือการกระทำประกอบด้วยเจตนาดีก็ตามชั่วก็ตามประกอบด้วย

(๑) กายกรรม คือ กรรมทำด้วยกายการกระทำทางกาย

(๒) วจีกรรม คือ กรรมทำด้วยวาจาการกระทำทางวาจา

(๓) มโนกรรม คือ กรรมทำด้วยใจการกระทำทางใจ^{๒๒}

กรรมนั้นเมื่อว่าด้วยเจตนาในการกระทำมี ๒ ประการเรียกว่ากรรม ๒^{๒๓} คือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทางกายก็ตามทางวาจาก็ตามหรือทางใจก็ตามประกอบด้วย

(๑) อกุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นอกุศลกรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือโลภะ โทสะ หรือโมหะ

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๐.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, หน้า ๔.

^{๑๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๔.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๖.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๓/๕๕.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๑.

^{๒๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑.

(๒) กุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นกุศลกรรมดี การกระทำที่ดี ฉลาดเกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิต จิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล ๓ อย่าง คืออโลภะ อโทสะ หรือ โอมะ^{๒๔}

๒. วิปากสัทธา

กรรมนั้นเมื่อกล่าวถึงผลของการกระทำมี ๑๒ ประการเรียกว่ากรรม ๑๒^{๒๕} คือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดีก็ตามชั่วก็ตาม ก็จะทำให้ผลไปตามนั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลหว่านพืช เช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดีทำชั่วย่อมได้ชั่ว”^{๒๖} ในที่นี้หมายถึงกรรมประเภทต่างๆ พร้อมทั้งหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมเหล่านั้น

หมวดที่ ๑ ว่าโดยกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล

- (๑) ทิฐุธรรมเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในปัจจุบันคือในภพนี้
- (๒) อุปปีชเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า
- (๓) อปรายเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในภพต่อไป
- (๔) อโหสิกรรม คือ กรรมเลิกให้ผลไม่มีผลอีก

หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจ คือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่

- (๕) ชนกกรรม คือ กรรมแต่งให้เกิดกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด
- (๖) อุปัตถัมภกกรรม คือ กรรมสนับสนุน กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อ

จากชนกกรรม

(๗) อุปปีฬกกรรม คือ กรรมบีบคั้น กรรมที่ทำให้ผลบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้นให้แปรเปลี่ยนทุเลาลงไปบั่นทอนวิบากมิให้เป็นไปได้นาน

(๘) อุปฆาตกรรม คือ กรรมตัดรอน กรรมที่แรงฝ่ายตรงข้ามกับชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรม เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดไปเสียทีเดียว เช่นเกิดในตระกูลสูงมั่งคั่งแต่อายุสั้น

หมวดที่ ๓ ว่าโดยปากทานปริยาย คือ จำแนกตามความยกย่องหรือลำดับความแรงในการให้ผล

- (๙) ครุกรรม คือ กรรมหนักให้ผลก่อนได้แก่สมบัติ ๘ หรือนันตริยกรรม
- (๑๐) พหุลกรรมหรืออาจินณกรรม คือกรรมทำมากหรือกรรมชินให้ผลรองจาก

ครุกรรม

(๑๑) อาสันนกรรม คือ กรรมจวนเจียนหรือกรรมใกล้ตายคือกรรมทำเมื่อจวนจะตายจับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มี ๒ ข้อก่อนก็จะให้ผลก่อนอื่น

(๑๒) กตัตตากรรมหรือกตัตตาวาปนกรรม คือ กรรมสักว่าทำกรรมที่ทำไว้ด้วยเจตนาอันอ่อนหรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นโดยตรง ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผลแล้วกรรมนี้จึงจะให้ผล กตัตตากรรมก็เขียนกรรม ๑๒ หรือกรรมทั้งสิ้น ๓ หมวดนี้มีได้มีมาในบาลีในรูปเช่นนี้โดยตรง ในสมัย

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘.

^{๒๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๒๓.

^{๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๒๕๖.

ต่อมา เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ ได้รวบรวมมาจัดเรียงเป็นแบบไว้ในภายหลัง^{๒๗} อย่างไรก็ตามผลของกรรมนั้นก็ต้องพิจารณาถึงจุดอ่อนหรือจุดด้อยของกรรมที่ให้ผลด้วยเช่นกันเรียกว่า “วิบัติ ๔”^{๒๘} คือ

(๑) คติวิบัติ คือ วิบัติแห่งคติเสียในช่วงยาว หมายถึง เกิดในกำเนิดต่ำทรมานหรือที่เกิดอันไร้ความเจริญในช่วงสั้น หมายถึง ที่อยู่ทั่วไปทางดำเนินไม่ดีหรือทำไม่ถูกเรื่องไม่ถูกที่คือกรรมนั้นสภาพแวดล้อมนั้นสถานการณ์นั้นถื่นนั้นตลอดถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยแก่การกระทำความดีหรือการเจริญงอกงามของความดีและการที่ผลดีจะปรากฏแต่กลับเปิดทางให้แก่ความชั่วและผลร้าย

(๒) อุปธิวิบัติ คือ วิบัติแห่งร่างกายรูปกายเสีย; ในช่วงยาว หมายถึง ร่างกายวิกลพิการไม่งดงามบุคลิกภาพไม่ดี ในช่วงสั้น หมายถึง สุขภาพไม่ดี เจ็บป่วย มีโรครุม

(๓) กาลวิบัติ คือ วิบัติแห่งกาล กาลเสีย ในช่วงยาว หมายถึง เกิดอยู่ในสมัยที่โลกไม่มีความเจริญหรือบ้านเมืองมีแต่ภัยพิบัติ ผู้ปกครองไม่ดี สังคมเสื่อมจากศีลธรรม มีการกดขี่เบียดเบียนกันมาก ยกย่องคนชั่ว บิดคั้นคนดี ในช่วงสั้น หมายถึง ทำผิดกาล ผิดเวลา

(๔) ปโยควิบัติ คือ วิบัติแห่งการประกอบกิจการเสีย ในช่วงยาว หมายถึง ผักไผ่ในทางที่ผิดประกอบกิจการงานที่ผิดหรือมีปกติชอบกระทำแต่ความชั่ว ในช่วงสั้น หมายถึง เมื่อกระทำความดี ก็ไม่ทำให้ถึงขนาดไม่ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ ทำจบบังคับใช้วิธีการไม่เหมาะสมกับเรื่องหรือเมื่อประกอบความดีต่อเนื่องมา แต่กลับทำความชั่วหักล้างเสียในระหว่าง วิบัติ ๔ นี้เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาประกอบการพิจารณาในเรื่องการให้ผลของกรรมเพราะการปรากฏของวิบากนอกจากอาศัยเหตุ คือ กรรมแล้วยังต้องอาศัยฐาน คือ คติ อุปธิ กาล และปโยคะเป็นปัจจัยประกอบด้วย^{๒๙}

๓. กัมมัสสกตาสัทธา

ความเชื่อเรื่องกรรมโดยความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน คือ เชื่อว่าคนแต่ละคนมีกรรมเป็นของตนเองและจะต้องรับผิชอบต่อกรรมนั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า “ตนทำบาปกรรมเองก็เศร้าหมองเอง ๑ ตนไม่ทำบาปกรรมเองก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตนคนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ๑”^{๓๐}

นอกจากนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมและผลของกรรมไว้ดังนี้
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอายุสั้น ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีอายุสั้น
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอายุยืน ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีอายุยืน
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีโรครุม ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีโรครุม
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีโรคน้อย ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีโรคน้อย
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีผิวพรรณทราม ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีผิวพรรณทราม
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีผิวพรรณผ่องใส ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีผิวพรรณผ่องใส
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอำนาจน้อย ย่อมนำเข้าไปสู่ความมีอำนาจน้อย

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๓๘ - ๓๓๙.

^{๒๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๐/๗๑๗.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๗ - ๑๗๘.

^{๓๐} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๖๕/๘๔.

ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
 สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนมีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์
 มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน ด้วยประการฉะนี้^{๓๑}

๔. ตลาคตโพธิสัทธา

ศรัทธาที่แยกเป็น ๔ ประเภทนั้น เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว ก็คือตลาคตโพธิสัทธา บุคคล
 จะต้องมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าเสียก่อน จึงจะมีความเชื่อในเรื่องคำสอนที่ถูกต้องตามหลักกฎแห่ง
 กรรม ความเชื่อในรูปแบบของตลาคตโพธิสัทธานี้ คือการพิจารณาโดยใช้ปัญญาก่อนปลงใจเชื่อใน
 พระพุทธเจ้า ซึ่งตรงกับความเชื่อของคนทั่วไปคือเมื่อเกิดความทุกข์ความเดือดร้อนแล้วก็จะแสวงหา
 บุคคลหรือเทพเจ้าเป็นที่พึ่ง ฉะนั้น ตลาคตโพธิสัทธาจึงเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนิกชน
 อยากรู้ก็ตาม พุทธศาสนิกชนหรือชาวพุทธที่เป็นอุบาสกและอุบาสิกาที่นับว่าเป็นชาวพุทธชั้นนำ
 จะต้องมีความเข้มแข็งที่จะตั้งมั่นอยู่ในหลัก ให้เป็นตัวอย่างแก่ชาวพุทธทั่วไป นอกจากรักษาวินัยของ
 ชาวพุทธแล้วต้องมีอุบาสกธรรม ๕^{๓๒} ดังนี้

(๑) มีศรัทธา เชื่อโดยประกอบด้วยปัญญาไม่มกมาย มั่นในพระรัตนตรัยไม่หวั่นไหว
 ไม่แกว่งไกวถือธรรมเป็นใหญ่

(๒) มีศีล นอกจากตั้งอยู่ในศีล ๕ และสัมมาชีพแล้ว ควรถือศีลอุโบสถตามกาลเพื่อพัฒนา
 ตนให้ชีวิตและความสุข พึงพาวัตถุน้อยลง ลดการเบียดเบียนและเกื้อกูลแก่ผู้อื่นได้มากขึ้น

(๓) ไม่ถือมงคลต้นข้าว เชื่อกรรมมุ่งหวังผลจากการกระทำด้วยเรี่ยวแรงความเพียร
 พยายามตามเหตุผล ไม่ตื่นข่าวเล่าลือ โชคลางเรื่องหลังมงคล ไม่หวังผลจากการขออำนาจดลบันดาล

(๔) ไม่แสวงหาพาหิรทักษิณีย์ ไม่ไขว่คว้าเขตบุญขุนคลังผู้วิเศษศักดิ์สิทธิ์นอกหลัก
 พระพุทธศาสนา

(๕) ขวนขวายในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ใส่ใจริเริ่มและสนับสนุนกิจกรรมการกุศล
 ตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๓}

สำหรับคนสามัญทั่วไป ศรัทธาเป็นธรรมขั้นต้นที่สำคัญยิ่ง เป็นอุปกรณ์ชักนำให้เดินหน้า
 ต่อไปเมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเริ่มต้นที่ดี ทำให้การก้าวหน้าไปสู่จุดมุ่งหมายได้ผลรวดเร็วขึ้น ด้วยเหตุนี้
 จึงปรากฏว่า บางคราวผู้มีปัญญามากกว่า แต่ขาดความเชื่อมั่นกลับประสบความสำเร็จช้ากว่า

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๗/๓๕๖.

^{๓๒} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๘๗.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๕๗,
 (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า๑๖

ผู้มีปัญญาดีกว่าแต่มีศรัทธาแรงกล้า เช่น กรณีของพระสารีบุตรซึ่งบรรลุธรรมช้ากว่าพระสาวกหลายท่านที่อุปสมบทพร้อมกัน เพราะความที่ท่านมีปัญญามาก ในกรณีที่ศรัทธานั้นไปตรงกับสิ่งที่ถูกต้องแล้วจึงเป็นการทุ่มแรงทุ่มเวลาไปในตัว ตรงกันข้ามถ้าศรัทธาเกิดในสิ่งที่ผิดก็เป็นการทำให้เขวยิ่งหลงซัดเข้าหนักขึ้นไปอีก อย่างไรก็ตาม ศรัทธาในพุทธธรรมมีเหตุผลเป็นฐานรองรับ มีปัญญาคอยควบคุม จึงยากที่จะผิดนอกจากพันวิสัยจริงๆ และก็สามารภแก้ไขให้ถูกต้องได้ ไม่ต้องไปในทางที่ผิด เพราะคอยรับรู้เหตุผลคั่นคว้าและทดลองอยู่ตลอดเวลา การขาดศรัทธาเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งซึ่งทำให้ชะงักไม่ก้าวหน้าต่อไปในทิศทางที่ต้องการ^{๓๔}

สรุปได้ว่า ศรัทธา ๔ ที่เกี่ยวข้องกับศรัทธาหรือความเชื่อในทางพระพุทธศาสนานั้นเน้นความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมที่กระทำด้วยเจตนา ซึ่งการที่บุคคลจะประสบผลดีหรือผลชั่วก็มาจากการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทั้งทางกายวาจาหรือใจ ซึ่งผลของกรรมที่ได้ก็มาจากการกระทำของตนเองมนุษย์จะประสบสิ่งที่ดีได้ก็ด้วยกรรมดี และประสบผลชั่วได้ก็ด้วยกรรมชั่วของตนเอง บุคคลไม่สามารถแก้กรรมที่ตนกระทำได้ แม้กรรมจะยังไม่แสดงผลก็ไม่ได้หมายความว่าผลของกรรมไม่มี เนื่องจากปัจจัยของการแสดงผลกรรมยังไม่พร้อม ทำให้กรรมยังไม่แสดงผลทันทีในชาตินี้ แต่ผลของกรรมนั้นจะส่งผลในชาติต่อไป แน่แน่นอน ผลของกรรมเป็นอนิจนัตยคือเป็นสิ่งที่เหนือกว่ามนุษย์ปุถุชนจะใช้หลักเหตุผลอธิบายได้ บุคคลนั้นเท่านั้นเป็นเจ้าของกรรมและต้องรับผิดชอบต่อกรรมนั้นบุคคลที่ได้รับความสุขหรือความทุกข์เป็นผลมาจากการประกอบกรรมดีหรือกรรมชั่วและกรรมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับถ่ายโอนให้ผู้อื่นหรือใช้วิธีการอื่นใดให้รับกรรมแทนตนได้

๒.๒.๒ หลักเจตีย์ ๔

คติความเชื่อเรื่องปุชนียสถาน มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า เจตีย์^{๓๕} ซึ่งมีความหมายว่า สิ่งที่อยู่ขึ้น ที่เคารพบูชา สิ่งที่เกิดขึ้นใจให้ระลึกถึง ในที่นี้หมายถึงสถานที่หรือสิ่งเคารพบูชาเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา เรียกเต็มว่า สัมมาสัมพุทธเจตีย์หรือพุทธเจตีย์^{๓๖} มี ๔ ประเภท คือ

๑. ธาตุเจตีย์ คือ เจตีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ที่ได้แจกจ่ายไปยังเมืองต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา และได้ก่อสร้างเป็นพระสถูปสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น

๒. บริโภคเจตีย์ คือ เจตีย์หรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย อย่างแคบหมายถึงต้นโพธิ์ อย่างกว้างหมายถึงสังเวชนียสถาน ๔ ตลอดจนถึงทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าเคยทรงบริโภค เช่น บาตร จีวร และบริวารอื่นๆ ได้แก่ สถานที่สำคัญทั้ง ๔ แห่ง ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพุทธานุญาตให้เหล่าพุทธบริษัททั้งหลายได้ไปสักการะ และปลงธรรมสังเวชจนอภิวรรคถึงพระองค์ซึ่งมักจะเรียกสถานที่สำคัญเหล่านี้ว่า “สังเวชนียสถาน” คือ สถานที่ประสูติ ณ ปาลุมพินี แขวงเมืองกบิลพัสดุ์ (ประเทศเนปาล) สถานที่ตรัสรู้ ณ ฌายุมะลวันพระศรีมหาโพธิ์ ตำบลพุทธคยา (ประเทศอินเดีย) สถานที่

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๖๕๖ - ๖๕๗.

^{๓๕} ชู.อุ. (ไทย) ๒๔๗

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๑๕.

แสดง ปฐมเทศนา ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี (ประเทศอินเดีย) สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ปาสาลวโนทยาน แขวงเมืองกุสินารา (ประเทศอินเดีย) แต่ดั้งเดิม สังเวชนียสถานทีถื่อวาเปน “บริโศกเจดีย์” มีอยู่เพียง ๔ แห่งตามที่มีพุทธานุญาตเท่านั้น แต่ต่อมาในสมัยหลังสถานที่อื่นๆ อันเกี่ยวเนื่องในพุทธประวัติเช่น สถานที่แสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี ก็ได้รับการนับถื่อวาเปน “บริโศกเจดีย์” เช่นเดียวกัน

๓. ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์บรรจุพระธรรม เช่น บรรจุใบลานจารึกพุทธพจน์แสดงหลักปฏิจสุมุปาบท ได้แก่ พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์มีพุทธานุญาตให้อัดถื่อพระธรรมเปนสิ่งแทนพระองค์สืบไป ยามที่ใดเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ในชั้นต้นพระธรรมคำสั่งสอนเหล่านี้ ถูจจดจำกันมาในลักษณะวรรณกรรมมุขปาฐะ ต่อมาเมื่อมีการเรียบเรียงพระธรรมคำสั่งสอนเหล่านี้ บันทึกลงเปนลายลักษณ์อักษรในรูปของคัมภีร์ “พระไตรปิฎก” และพระสูตรต่างๆ บรรดาพุทธบริษัทก็ได้นับถื่อคัมภีร์เหล่านี้ในฐานะของ “ธรรมเจดีย์” ด้วย

๔. อุเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธรูป รวมไปถึงสิ่งของที่สร้างอุทิศถวายแด่พระพุทธเจ้า โดยไม่จำเพาะเจาะจงว่าต้องมีลักษณะเช่นใด ถ้าหากสิ่งนั้นไม่ได้ถื่อว่าเป็นธาตุเจดีย์ บริโศกเจดีย์ หรือ ธรรมเจดีย์แล้ว ก็ให้ถื่อวาเปน “อุเทสิกเจดีย์” ทั้งสิ้น ในยุคแรกๆ ที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป สันนิษฐานวา นาวจะมีการสร้างเปนพุทธบัลลังก์ (อาสนเปลา) เพื่อเป็นที่สักการบูชาในฐานะ “อุเทสิกเจดีย์” เรียกวา อาสนะบูชา^{๓๗} เจดีย์เหล่านี้ ในที่แต่ละแห่ง ทานแสดงไว ๓ ประเภท นับรวมที่ไม่ซ้ำเข้าด้วยกัน จึงเปน ๔ ต่อมาเมื่อมีการประดิษฐ์พระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็นประติมากรรมรูปบุคคลแล้ว จึงมีการนิยมสร้างและนับถื่อพระพุทธรูปในฐานะ “อุเทสิกเจดีย์” เรื่อยมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ประเทศอินเดีย ถื่อไควา เปนต้นกำเนิดอารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก อีกทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดศาสนาที่สำคัญ นั่นคือ พุทธศาสนา ซึ่งถื่อกำเนิดขึ้นตั้งแต่ชวงราวๆ ๒,๕๐๐ ปมาแล้ว ตั้งแต่ยุคก่อนที่พุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมานั้น ในอินเดียก็มีการทำประติมากรรมดินเผา ขนาดเล็ก (Terracotta Figurines) มานานแล้ว เห็นได้จากโบราณวัตถุดินเผาจำนวนมาก ในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (๑,๗๐๐ ปก่อนคริสตกาล) เรื่อยมาจนถึงสมัยราชวงศโมริยะ ซึ่งสวส่วนใหญ่จะเป็นตุ๊กตา รูปบุคคลทั้งบุรุษและสตรี รวมไปถึงรูปสัตว์ต่างๆ ซึ่งผลิตขึ้นอย่างง่าย และตราประทับดินเผา เปนที่น่าสังเกตวา แม้วาราชวงศโมริยะในรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช (พุทธศตวรรษที่ ๓) จะยอมรรับนับถื่อพุทธศาสนาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่มีการสร้างรูปพระพุทธเจ้าเปนรูปมนุษย์เลย ประติมากรรมทางพุทธศาสนาจึงมักจะทำเปนเพียงรูปสัญลักษณ์เท่านั้น

ต่อมาในสมัยราชวงศกุษาณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗) ถื่อวาเปนยุคแรกที่มีการสร้างรูปพระพุทธเจ้าเปนรูปมนุษย์ ทั้งนี้อาจจะเปนอิทธิพลจากชาวกรีกที่ตั้งถิ่นฐานในแคว้นคันธาระทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือ จนก่อให้เกิดเป็นความนิยมสร้างพระพุทธรูปอย่างกว้างขวาง วัสดุที่ใช้สร้างก็มีทั้งศิลา ปูนปน และดินเผา^{๓๘}

^{๓๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ดำรงราชานุภาพ , **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐.

^{๓๘} สุภัทรดิ ศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, **ศิลปะอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๗๖ - ๘๓.

โดยสรุป พระพุทธรูปในความหมายของอุเทสิกเจดีย์ ก็คือ ความเชื่อว่า พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ระลึกถึงพระพุทธรูปแท้ที่จริง พระพุทธรูปไม่มีพลังอำนาจอื่นใดที่จะให้คุณโทษแก่มนุษย์ เป็นปูชนียวัตถุที่มนุษย์ให้คุณค่าในฐานะเป็นสิ่งที่ควรกราบไหว้สักการะเพื่อระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธรูป ถ้าหากมนุษย์ไม่ให้คุณค่าแล้ว พระพุทธรูปก็มีฐานะไม่แตกต่างจากวัสดุที่สร้างขึ้น

๒.๒.๓ หลักอนุสติ ๑๐

อนุสติ ๑๐^{๓๙} คือ ความระลึกถึง อารมณ์อันควรระลึกถึงเนื่องๆ มี ๑๐ ประการ คือ

๑. พุทธานุสติ คือ ระลึกถึงพระพุทธรูปคือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์
๒. ธัมมานุสติ คือ ระลึกถึงพระธรรม คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสติ คือ ระลึกถึงพระสงฆ์ คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์
๔. สีลานุสติ คือ ระลึกถึงศีล คือ น้อมจิตระลึกพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติปฏิบัติบริสุทธิ์ ไม่ด่างพร้อย

๕. จาคานุสติ คือ ระลึกถึงการบริจาค คือ น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละนี้ที่มีในตน

๖. เทวदानุสติ คือ ระลึกถึงเทวดา คือ น้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้ และพิจารณาเห็นคุณธรรม อันทำบุคคลให้เป็นเทวดานั้น ตามที่มีอยู่ในตน

๗. มรณสติ คือ ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท

๘. กายคตาสติ คือ สติอันไปในกาย คือ กำหนดพิจารณาภายใน ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงใหลมัวเมา

๙. อานาปานสติ คือ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

๑๐. อุปमानุสติ คือ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์^{๔๐}

หลักความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปนั้น ปรากฏในพุทธานุสติ ซึ่งสอนให้ระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธรูป การระลึกถึงความดีของพระพุทธรูป เรียกว่า พุทธคุณ^{๔๑} คือ คุณของพระพุทธรูป มี ๙ ประการ คือ

๑. อรหิ เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำ สั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น

๒. สมมาสมพุทโธ คือ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง

๓. วิชชาจรณสมปนโน คือ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาคือความรู้ และจรณะ คือ ความประพฤติ

^{๓๙} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๙ - ๑๘๐/๓๙ - ๔๐ ; ๒๒๔/๕๔

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๖ - ๒๕๗.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๕/๖๗

๔. สุคติ คือ เป็นผู้เสด็จไปได้แล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธรูปให้ไปโดยสำเร็จผลได้ด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้ปรินิพพานแล้วก็ยังเป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา

๕. โลกวิทู คือ เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลก คือ สังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาคัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมตานี้และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

๖. อนุตตรโร ปริสทम्मสารถิ คือ เป็นสารถิฝกบุรุษที่ฝกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า

๗. สตถา เทวมนุสสานํ คือ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. พุโธ คือ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงงมงายด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่หวงกังวลในสิ่งใดๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตน จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์ เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบาน

๙. ภควา คือ ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใดๆ ก็ลุล่วงตลอดทุกประการ หรือเป็นผู้จำแนกแจกธรรม

พุทธคุณ ๙ นี้ เรียกอีกอย่างว่า นวาราหิคุณ (คุณของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ มี อรหิเป็นตน) บางทีเลื่อนมาเป็น นวรหุคุณ หรือ นวาราหุคุณ แปลว่าคุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ ๙ ประการ^{๔๒}

หลักพุทธคุณ ๙ นี้ สามารถสังเคราะห์ลงได้ในหลักพุทธคุณ ๒ ประการ คือ

๑. อัตตหิตสมบัติ คือ ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์ เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว พระคุณขอนี้มุ่งเอาพระปัญญาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธภาวะ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็น อัตตนาถะ คือ พึ่งตนเองได้

๒. ปรีทิตปฏิบัติ คือ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น พระคุณขอนี้มุ่งเอาพระกรุณาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธกิจ คือ หน้าที่ของพระพุทธเจ้า และความเปนโลกนาถ คือ เป็นที่พึ่งของชาวโลกได้แก่พุทธคุณ ๙ ย่อลงแล้วเป็น ๒ อย่าง ดังแสดงมานี้ คือ ขอ ๑, ๒, ๓, ๕ เป็นส่วนอัตตหิตสมบัติ ขอ ๖, ๗ เป็นส่วน ปรีทิตปฏิบัติ ขอ ๔, ๘, ๙ เป็นทั้งอัตตหิตสมบัติและปรีทิตปฏิบัติ^{๔๓}

นอกจากนี้ ยังมีการกล่าวถึงพุทธคุณ ๓^{๔๔} ประการ คือ

(๑) ปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา

(๒) วิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๒ - ๒๒๓.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๓.

^{๔๔} วิสุทธิ. มหาภูฏา (ไทย) ๑/๑.

(๓) กรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

ในพระคุณ ๓ นี้ ขอที่เป็นหลักและกล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ มี ๒ คือ ปญญาและกรุณา

สวณวิสุทธิ เป็นพระคุณเนื่องอยู่ในพระปญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก^{๔๕} สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นผู้นับถือทฤษฎี ลัทธิ หรือ คำสอนอันใดอันหนึ่งอยู่แล้ว หรือยังไม่นับถือก็ตาม มีหลักการตั้งทัศนคติที่ประกอบด้วยเหตุผลตาม แนวกาลามสูตร^{๔๖} ดังนี้

“พระเจ้าข้า มีสมณพราหมณ พวกหนึ่งมา ยังเกสปุตตนิคมสมณพราหมณ พวกนั้น พุดประกาศแต่เฉพาะวาตะของตัวเท่านั้น สวณวาตะของผู้อื่นช่วยกันกระทบกระเทียบ ดูหมิ่นพุดกด ทำให้ไมนาเชื่อพระเจ้าข้า มีสมณพราหมณอีกพวกหนึ่งมา ยังเกสปุตตนิคมถึงพราหมณพวกนั้น ก็พุด ประกาศแต่เฉพาะวาตะของตนเท่านั้น

สวณวาตะของผู้อื่นช่วยกันกระทบกระเทียบ ดูหมิ่น พุดกด ทำให้ไมนาเชื่อ พระเจ้าข้า พวกเขาพระองค์ยังมีความเคลือบแคลงสงสัยในสมณพราหมณเหล่านั้นอยู่ที่เดียวว่าท่านสมณพราหมณ เหล่านั้นใครพุดจริง ใครพุดเท็จ”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรกาลามชนทั้งหลายก็ควรแล้วที่ท่านทั้งหลายจะเคลือบแคลง สงสัย และท่านทั้งหลายเกิดความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะที่ควรแล้ว ท่านทั้งหลาย

(๑) อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา

(๒) อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำสืบๆ กันมา

(๓) อย่าได้ยึดถือโดยตื่นข่าวว่า ได้ยินอย่างนี้

(๔) อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา

(๕) อย่าได้ยึดถือโดยเดาเอาเอง

(๖) อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน

(๗) อย่าได้เชื่อถือโดยความตรึงตามอาการ

(๘) อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทฤษฏีของตัว

(๙) อย่าได้ยึดถือ โดยเชื่อว่าพุดสมควรจะเชื่อได้

(๑๐) อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล ธรรมเหล่านั้นมีโทษ ธรรม เหล่านั้นผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านั้นใครสมทานในบริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อ นั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย”^{๔๗}

แสดงให้เห็นว่า ความรู้ความคิดเห็นในระดับที่ยังเป็นความเชื่อและเหตุผล ยังเป็นความรู้ ความเห็นที่บกพร่อง มีทางผิดพลาด ยังไม่เชื่อว่าเป็นการเข้าถึงความจริง^{๔๘} “แนะทานภารทวาชะ ธรรม ๕ ประการนี้ มีวิปาก ๒ ส่วนในปัจจุบันทีเดียว คือ

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๒๓.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๕๐.

^{๔๗} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๑

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๕๔.

๑. ศรัทธา ความเชื่อ ก็สิ่งที่เชื่อสนิททีเดียว กลับเป็นของเปล่าเป็นของเท็จไปก็มี ถึงแม้สิ่งที่ไม่เชื่อเลยทีเดียว แตกลับเป็นของจริงแท้ ไม่เป็นอื่นเลยก็มี

๒. รุจิ ความถูกใจ ถึงสิ่งที่ถูกใจทีเดียว กลับเป็นของเปล่า เป็นของเท็จไปเสียก็มี ถึงแม้สิ่งที่มิได้ถูกใจเลย แตกลับเป็นของจริงแท้ไม่เป็นอื่นไปเลยก็มี

๓. อนุสสวะ การฟัง (หรือเรียน) ตามกันมา ถึงสิ่งเรียนต่อกันมาอย่างดีทีเดียว กลับเป็นของเปล่า เป็นของเท็จไปเสียก็มี ถึงแม้สิ่งที่มิได้เรียนตามกันมาเลย แตกลับเป็นของจริงแท้ ไม่เป็นอื่นไปเลยก็มี

๔. อาการปริวิตกกะ การคิดตรองตามแนวเหตุผลถึงสิ่งตริตรองอย่างดีแล้วทีเดียว กลับเป็นของเปล่า เป็นของเท็จไปเสียก็มี ถึงแม้สิ่งที่มิได้ตริตรองมาเลย แตกลับเป็นของจริงแท้ ไม่เป็นอื่นไปเลยก็มี

๕. ทิฏฐินิฆมานักขันติ ความเข้ากันได้กับ (การเพ่งพินิจด้วย) ทฤษฎีของตน ถึงสิ่งที่วิจยมาอย่างดีแล้วทีเดียว กลับเป็นของเปล่า เป็นของเท็จไปเสียก็มี ถึงแม้สิ่งที่มิได้วิจยมาก่อนเลย แตกลับเป็นของจริงแท้ ไม่เป็นอื่นไปเลยก็มี”^{๔๙}

โดยสรุป ในบรรดาความเชื่อทั้งหลายที่กล่าวมา ความเชื่อในการตรัสรู้ในพระพุทธเจ้านั้น สำคัญที่สุด เนื่องจากสัจธรรมที่พระพุทธเจ้าคนพบแล่นั้น เป็นสิ่งที่รู้เองโดยยาก ดังนั้น ในเบื้องต้นการมีความเชื่อศรัทธาในการตรัสรู้ขององค์ศาสดาผู้สอน จึงเป็นหนทางแรกสุดในการพัฒนาปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ตนประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสไว้ต่อไป

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการบูชา

๒.๓.๑ ความหมายของการบูชา

ในภาษาไทย คำว่า บูชา นั้นเป็นคำศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า ปูชา เป็นอิตถีลิงค์ หรือ ปูชนิ์ เป็นนปุงสกลิงค์ แปลว่า การบูชา, วิเคราะห์คำศัพท์ว่า ปูชาติ ปูชนิ์, ปูชิ ยเต ปูชน, แปลว่า การบูชา ชื่อว่า บูชา,หรือ อัญยอมบูชา ชื่อว่า การบูชา, ลง ยุ ปจยัยเตหนา ปูช ธาตุ เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ^{๕๐}

คำว่า บูชา คำศัพท์เดิมคือ ปูชา, ปูชนิ์ เมื่อเปลี่ยนรูปคำตามไวยากรณ์แล้ว รูปศัพท์ก็แปลงไปเป็น ปูชา บาง ปูชนิ์ บาง แปลว่า การบูชาเหมือนกันทั้ง ๒ ศัพท์ คัมภีร์อภิธานวรรณนาให้ความหมายคำว่า บูชา ไว้ว่า (ปูช+ปูชาय+อ+อา) แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม, วิเคราะห์ว่า ปูชนิ์ ปูชา หมายถึง การบูชา ชื่อว่า บูชา^{๕๑}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า การแสดงความเคารพต่อบุคคลหรือสิ่งที่น่าเชื่อถือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น เช่นบูชาพระ บูชาเทวดา บูชาไฟ, การ

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๕/๖๐๑

^{๕๐} มงคล (บาลี) ๑/๕๗/๕๔, มงคล (ไทย) ๑/๕๗/๘๑.

^{๕๑} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓๑.

ยกย่องเทิดทูลด้วยความนับถือหรือเลื่อมใสในความรู้ ความสามารถ เช่น บุชาวีรบุรุษ บุชาความรู้ บุชาฝีมือ^{๕๒}

พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ ได้อธิบายไว้ว่า การบูชาเพื่อให้เกิดความปลอดภัยในชีวิต เมื่อมีอันตรายนาสะพึงกลัวเกิดขึ้น มีความสะทกสะท้านลึกลงใจ เพื่อหวังให้รักษาให้ปลอดภัย ป้องกันให้ จึงมีการบูชาอ้อนวอน เป็นต้น^{๕๓}

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร สระคำ) ได้อธิบายว่า การบูชา คือการสวดขับกล่อม สรรเสริญเพื่อให้ เทพเจ้าโปรดปรานและช่วยเหลือตน เทากับเป็นการอ้อนวอนขอความเห็นใจหรือ ขอพรจากพระเจ้า^{๕๔}

เสถียร โกเศศ ได้อธิบายไว้ว่า การบูชาพระเจ้าผู้ซึ่งมีทิพยอำนาจอยู่เหนือธรรมชาติด้วยความเคารพเกรงกลัว ซึ่งแสดงออกมาด้วยกิริยาอาการของผู้เลื่อมใสว่ามีความเคารพเกรงกลัวต่อ พระเจ้าหรือสิ่งที่มีอำนาจอยู่เหนือโลก ซึ่งบอกให้ผู้เชื่อรู้ได้ด้วยปัญญาความรู้สึกเกิดขึ้นเองด้วย สหัชชาปัญญา (inWXiWion) ว่าต้องมีอยู่เป็นรูปร่างอย่างหนึ่งและต้องเป็นผู้สร้างและเป็นผู้กำหนด วิถีชีวิตของมนุษย์ให้มีอยู่เป็นอยู่^{๕๕}

ปน มุกกันต์ ได้อธิบายไว้ว่า การบูชา หมายถึงการปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ

๑. ปกคัยหะ คือการยกย่องเชิดชู สรรบสนุน เชียร์

๒. สักการะ คือการบูชาด้วยสิ่งของมี ดอกไม้ ธูป เทียน โคมไฟ ธงทิว และอื่นๆ ตามความ นิยม

๓. สัมมานะ คือการบูชาด้วยการยอมรับนับถือ เช่น ชาวพุทธยอมรับนับถือพระรัตนตรัย ชาวคริสต์ยอมรับนับถือพระยะโฮวา หรือพระเยซู เป็นต้น^{๕๖}

การบูชา คือ การยกย่องเชิดชู ด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกข้อหนึ่งในการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะมนุษย์มีการอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็น คณะ เริ่มตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้านประเทศตลอดจนถึงเพื่อนรวมโลก การบูชาเป็นคุณธรรมที่ต้อง ปฏิบัติต่อกันในสังคม การบูชาเป็นลักษณะของบัณฑิต การยอมรับนับถือคนดี คุณความดี ของคนอื่น แล้วยกย่องบูชาบอกถึงความเป็นคนดี ทั้งผู้ทำการบูชาและผู้รับการบูชา คุณสมบัติอันยิ่งใหญ่ ก็จะ เกิดขึ้น การบูชาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากเป็นการแสดงถึงคุณความดี การรู้สึกถึงคุณค่าของคนที่มี คุณความดี สมควรแก่การบูชา จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรปฏิบัติต่อกัน การบูชานั้นเมื่อจะวาไปแล้ว ทางพระพุทธศาสนา ทานกล่าวไว้ มี ๕ ลักษณะคือ

(๑) สกุกโต การสักการะ

^{๕๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ , ๒๕๒๕), หน้า ๖๓๔.

^{๕๓} พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, คติความเชื่อของชาวอีสาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕

^{๕๔} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๕ - ๔๖.

^{๕๕} เสถียร โกเศศ, ลัทธิศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๕.

^{๕๖} ปิน มุกกันต์, มงคลชีวิตภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒), หน้า ๑๖๐.

- (๒) ครุฑโต การทำความเคารพ
- (๓) มานีโต การแสดงความนับถือ
- (๔) ปูชีโต การบูชา
- (๕) อปจิโต ความนอบนอม^{๕๗}

การบูชาเป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นพื้นฐานของคุณธรรมข้ออื่น หากคนมีการสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมกันและกันอยู่ในจิตใจ ย่อมมีความหวังดีปรารถนาดีต่อกันพระพุทธรูปองค์หนึ่งทรงสรรเสริญการบูชาว่าเป็นมงคลอย่างสูงสุด เพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ช่วยให้ชีวิตมีความเจริญ ช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้นและช่วยให้มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมประจำใจ^{๕๘}

บูชา คือการแสดงความเคารพกราบไหว้ การยกย่องนับถือบุคคลที่ควรเคารพนับถือ เช่น พระพุทธรูป พระสงฆ์ บิดา มารดา ญาติผู้ใหญ่ บูชาทำได้ ๒ อย่าง คือ

๑. บูชาด้วยสิ่งของ คือปรนนิบัติดูแลให้ข้าวน้ำ ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ค่าใช้จ่ายและบูชาด้วยดอกไม้ รูป เทียน เรียกว่า อมิสบูชา

๒. บูชาด้วยการปฏิบัติ คือปฏิบัติแบบที่ท่านทำ ปฏิบัติตามคำที่ท่านสอน ได้แก่ ท่านปฏิบัติมาอย่างไรก็ให้ปฏิบัติตาม ท่านสอนอย่างไร แนะนำอย่างไรก็ตามด้วยความเต็มใจอย่างนี้เรียกว่า ปฏิบัติบูชา^{๕๙}

จากข้อความที่กล่าวมา จึงพอสรุปได้ว่า การบูชาจึงหมายถึง การสักการะ การแสดงความเคารพนับถือ บูชานอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่นับถือเสมือนไปด้วยเห็นคุณค่าและความสำคัญของบุคคลหรือสิ่งที่นับถือด้วยการแสดงออก ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ด้วยความเคารพนับถืออย่างจริงใจการสวดสรรเสริญ สวดขอพร การขอร้องอ้อนวอนสิ่งที่มีอำนาจเหนือตนเพื่อให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตและมีความสุขดี เป็นการแสดงกิริยาอาการที่เลื่อมใสใจจริง

การบูชายัญ หมายถึง การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เช่นเทพเจ้าหรือผีต่าง ๆ โดยการเซ่นสรวง บวงสรวง อ้อนวอนเพื่อหวังพึ่งพาอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งที่ ตนเคารพนับถือนั้นให้มาบันดาลผลที่ตนต้องการ

การบูชายัญ สอนใหญ่แม่โขงประกอบในพิธีการบูชา จึงเรียกว่า การบูชาไฟ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมที่มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์หากทำให้ถูกต้องตามหลักการจริงๆ ย่อมสามารถที่จะทำให้เทพเจ้าอำนวยการในสิ่งที่ปรารถนาได้ การบูชายัญจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ได้รับการสืบทอดมาแต่ โบราณมนุษย์ได้ยึดถือปฏิบัติรักษาสืบทอดกันมาโดยมีคติว่า พระประชาบดีเป็นเทพเจ้าผู้สร้างสัตว์โลกทั้งหลาย จึงได้ทรงบำเพ็ญตบะและได้ประทานให้กำเนิดเทพอัคนี ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์ เพราะเหตุที่เทพอัคนีเกิดจากพระโอษฐ์นั้น เทพอัคนีจึงเป็นเทพเสวยอาหารและเป็นเทพองค์แรก ที่ประชาบดีสร้างขึ้นจึงไดนามว่า อัคนี^{๖๐}

^{๕๗} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓.

^{๕๘} บุญมา จิตจรัส , มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๘.

^{๕๙} พระธรรมกิตติวงศ์,พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด” , (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗๗.

^{๖๐} บุญมา จิตจรัส , มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๘.

หากมองย้อนกลับไปสมัยก่อนที่ชาวอารยันเข้ามาครองอินเดียลัทธิการนับถือธรรมชาติเป็นลัทธิแรกที่มนุษย์ได้นับถือกันมา เมื่อมาถึงยุคชาวอารยันปกครองอินเดีย นอกจากจะเคารพนับถือธรรมชาติและเทพเจตต่าง ๆ ชาวอารยันยังเคารพนับถือและบูชาวิญญาณของบรรพบุรุษเช่นเดียวกับเทพด้วย เพราะเห็นความมนุษย์และสัตว์ที่ตายไปนั้นก็เพียงแต่ร่างกาย (Body) ส่วนวิญญาณ (Soul) นั้นยังคงสภาพอยู่ และยังมี การบริโภคอาหารเช่นเดียวกับมนุษย์ ฉะนั้นจึงเกิดการบวงสรวงและ เช่น วิญญาณ และชาวอารยันยังมีความเชื่อถือต่อไปอีกว่า วิญญาณเหล่านั้น มีภพอยู่เบื้องบน การที่จะส่งเครื่องบูชาให้ไปถึงวิญญาณเหล่านั้นได้ ก็ด้วยการเผาไฟบูชาวิญญาณให้ควันไฟลอยขึ้นไป จึงทำให้มีลัทธิการบูชาวิญญาณเกิดขึ้น^{๖๑} แท้จริงแล้ว คนพื้นเมืองเดิมของอินเดียเชื่อว่าใช้ไฟบูชาวิญญาณนั้น การบูชาโลกธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม และ ไฟ รวมทั้งต้นไม้ใหญ่และภูเขา^{๖๒} ก็มีมาเป็นเวลานานแล้ว เพราะสิ่งเหล่านั้นคนในสมัยโบราณมีความเชื่อว่ามีวิญญาณหรือมีสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ ซึ่งสามารถให้ทั้งคุณและโทษแก่มนุษย์ได้

๒.๓.๒. ลักษณะการบูชา

มนุษย์เกิดขึ้นมาในโลกและมีพัฒนาการมาโดยลำดับตั้งแต่เมื่อครั้งที่โลกยังไมเจริญ มนุษย์เกิดความกลัวและมีความต้องการที่จะให้มีชีวิตรอดพ้นจากอันตรายต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากความร้อน ความหิวกระหาย ความหนาว เป็นต้น สมัยก่อนมนุษย์ยังไม่มีสติปัญญาที่จะเข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ ได้ดีพอ จึงนับถือแม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่างๆ และทุกๆ สิ่งในเอกภพว่ามีชีวิตโดยเชื่อว่าสิ่งต่างๆ ในโลกมีฤทธิ์มีอำนาจมากมาย สามารถที่จะดลบันดาลให้คุณให้โทษให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งทางดี และทางร้ายได้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นมีความสะดุ้งกลัวภัยที่จะเกิดขึ้น การเชื่อการนับถือ การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงมีขึ้น จึงมีการบูชา บวงสรวง กราบไหว้ เคารพ จนกลายมาเป็นความเชื่อที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของมนุษย์ตลอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แมว่ายุคนี้ความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ จะเจริญมากมีการรู้ทันเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้น แต่ยังมี การบูชา กราบไหว้ ความเชื่อเรื่องภูตผีรวมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็ยังฝังแน่นในจิตใจมนุษย์เสมอมา จึงทำให้มนุษย์หาวิธีการที่จะทำใหตนเองปลอดภัยจากอันตรายเหล่านั้นจึงทำการบูชากราบไหว้ เพื่อให้คุ้มครองป้องกันภัยให้

เมื่อกล่าวถึงการบูชาจำเอนต้องกล่าวถึงเรื่องความเชื่อด้วย เพราะการบูชาเกิดขึ้น เพราะมนุษย์มีความเชื่อทั้งนั้น ความเชื่อเป็นเรื่องทางจิตใจ “เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม เริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารกและมีพัฒนาการกลายมาเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็กจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่”^{๖๓} เมื่อมีความเชื่อต่อสิ่งที่เขาใจว่ามีอำนาจสูงสุดในการดลบันดาลจึงมีการบูชา ซึ่งหมายถึงการเคารพนับถือบุคคลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูปเทียน เป็นต้น เป็นความเชื่อของคนโบราณจนกลายมาเป็นลัทธิศาสนาต่างๆ ดังนี้

๑. การบูชาด้วยการยอมรับอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ

^{๖๑} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, หน้า ๘-๑๑.

^{๖๒} สุนทร ฦ รั้งซี่ , ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ . หน้า ๑๒.

^{๖๓} สุวัฒน์ จันทร์จำนง, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

ตั้งแต่มนุษย์เกิดมาในโลกเห็นธรรมชาติรอบตัวไม่รู้ ไม่เข้าใจว่า มีได้อย่างไรเพราะเหตุใด เมื่อเกิดความร้อน ความหิว ความกระหาย เมื่อสัมผัสโลกเห็นความมืด ความสว่าง ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว พายุ ฝนตก ฟาร่อง ไม่ทราบเหตุผลว่าเกิดได้อย่างไร เพราะอะไรจึงเกิดความสงสัยและหวาดกลัวภัย โดยเชื่อว่าสิ่งที่เห็นนั้นเกิดจากพระเจ้า โดยเข้าใจว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลัง ปราภฏการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับ คือมนุษย์ใสความเชื่อความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ^{๖๔} ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ มีอภิหาริย์ มีอำนาจเหนือตน สามารถดลบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้และให้ผลดีผลร้ายแก่ตนเองได้ จึงทำการบูชาเคารพ กราบไหว้ มอบเครื่องเซ่นสังเวยเป็นเครื่องบูชาความกลัวของมนุษย์ ต่อมาได้เปลี่ยนไปเป็นความกตัญญูรู้คุณ ซึ่งแสดงออกให้เห็นถึงการนับถือ บูชาตนไม่ ภูเขาโดยเข้าใจว่า ใครเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตั้งใจขออะไรก็ได้

๒. การบูชาวิญญาณ ผี ปศาจ ซึ่งมีอำนาจลึกลับ

การเชื่อเรื่องวิญญาณ ภูต ผี ปศาจนั้น มีมาตั้งแต่มนุษย์เกิดมาในโลก และยังไม่มีความ หรือลัทธิต่างๆ ความเชื่อเรื่องอำนาจลึกลับว่ามีอำนาจทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้ “สามารถถ่ายทอด กันไปจากสิ่งหนึ่งไปยังสิ่งหนึ่งได้และถ่ายทอดจากธรรมชาติสู่มนุษย์ได้มนุษย์จึงทำการอ่อนน้อมบูชา เพื่อให้อำนาจลึกลับพอใจจะได้ช่วยเหลือตนให้พ้นจากอันตราย หรือ ประสบความสุขความสำเร็จได้”^{๖๕}

๓. การบูชาพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่างๆ

การเชื่อว่าพระจันทร์ พระอาทิตย์ และดวงดาวต่างๆ ให้แสงสว่างแก่โลกมากมาย ทั้งมนุษย์ และหมูสัตว์ต่างก็ได้รับประโยชน์จากพระจันทร์ พระอาทิตย์และดวงดาว ตลอดจนเชื่อว่า สิ่งเหล่านั้นมีอำนาจพิเศษโดยมีเทพเจ้าเป็นผู้รักษา คือ รักษาโลกมนุษย์อยู่ เช่น มีพระอัคนีประจำโลก พระวายุประจำสัตว์ พระอาทิตย์ประจำท้องฟ้าและมีปราภฏการณ์ ในรูปพระจันทร์ พระอาทิตย์^{๖๖} เพื่อเป็นการเคารพต่อเทพเจ้าจึงทำการบูชา โดยการเซ่นสรวง บูชากราบไหว้ หรือสวดอ่อนน้อมขอ พรขอสิ่งที่ปรารถนา ให้สำเร็จและเพื่อให้พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่างๆ พอใจ โปรดปราน ตนเอง

๔. การบูชาสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

มนุษย์เข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้มีชีวิตจิตใจเหมือนกับคน เช่นต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ สิ่งของต่างๆที่ใช้ในการประกอบอาชีพ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีดวงวิญญาณหรือมีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิด รู้สึกสุข รู้สึกทุกข์ มีความปรารถนา มีประเภทใจดี ใจร้าย มีอำนาจและไม่มีอำนาจ ซึ่งอาจช่วยมนุษย์ ให้ พ้นจากความทุกข์ต่างๆ ได้ หรืออาจจะช่วยไม่ได้ จึงทำให้มนุษย์มีความผูกพันกับธรรมชาติมาก มีความต้องการอยากได้ จึงทำการบูชาอ่อนน้อมธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ เพื่อหวังให้ถูกใจพอใจ เพราะกลัวอำนาจที่เหนือตนจะทำร้ายจึงบูชากราบไหว้ อ่อนน้อม มีการตั้งเครื่องสังเวยบูชา ในที่สุด

^{๖๔} มณี พะยอมยงค์, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๖), หน้า ๑๔๐.

^{๖๕} พระมหาหวมวด สุกกธมโม, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความเคารพในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

^{๖๖} มณี พะยอมยงค์, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ, หน้า ๑๔๒.

ธรรมชาติที่มีอำนาจก็กลายมาเป็นพระเจ้า เทพเจ้า สามารถดลบันดาล สิ่งที่ต้องการและกำหนด โชคชะตาให้แก่มนุษย์ได้

๕. การบูชาสัตว์ต่างๆ ที่มีคุณลักษณะพิเศษ

มนุษย์สมัยโบราณใช้สัตว์ทำงานด้านต่างๆ ได้รับประโยชน์จากแรงงานสัตว์เห็นวาสัตว์มีคุณประโยชน์สำหรับตน นึกถึงบุญคุณของสัตว์ เห็นสัตว์ควรแก่การบูชาเช่น โค กระบือ ไตไซในการเกษตร จึงทำการบูชา โค กระบือ แพะ แกะ ให้น้ำนม จึงสมควรที่สัตว์เหล่านี้จะได้รับการบูชา

๖. การบูชาธาตุประจำโลก

มนุษย์โบราณมีความเชื่อว่าโลกใบนี้ประกอบกันขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม หรืออากาศธาตุ เชื่อว่าผืนแผ่นดินเป็นมารดาของโลก เพราะพืชสัตว์ได้อาศัยผืนดินเกิด แม่น้ำ และน้ำบนพื้นโลก ให้ความอุดมสมบูรณ์ความชุ่มชื้น ทองฟ้า อากาศเป็นที่อยู่อาศัยของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และหมู่ดวงดาวต่างๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นความเชื่อของคนในสมัยก่อน ดังนั้นจึงมีการบูชาธาตุต่างๆ ประจำโลก

๗. การบูชาวิญญาณของบรรพบุรุษ

การบูชาบรรพบุรุษ ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยมนุษย์มีความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของผู้ที่รักและเคารพซึ่งล่วงลับไปแล้ว เช่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือผู้นำเผ่า พระมหากษัตริย์ เพราะในขณะที่บุคคลเหล่านี้ยังมีชีวิตได้ทำประโยชน์มากมาย เมื่อท่านเหล่านั้นตายจากไป จึงเป็นหน้าที่ของคนที่อยู่เบื้องหลังในฐานะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในสายเครือญาติจะต้องมีการบูชา เช่น ไหว้ กันอยู่เสมอและทำการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของส่งไปให้ ทำเพราะการระลึกถึงบุญคุณที่ท่านเหล่านั้นเคยทำกับตนมาก่อน ถ้าใครไม่ปฏิบัติให้ ถูกต้องตามความเชื่อก็อาจจะได้รับโทษต่างๆ นานา จึงเป็นเหตุให้มีการกราบไหว้บูชาบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องผีผู้ดี วิญญาณ วามือสิทธิฤทธิ์ ที่จะบันดาลสุขสวัสดิ์มาให้ และหากทำให้ผีโกรธ ก็จะนำความทุกข์ยากความลำบากมาให้ด้วย เมื่อมีการพูดถึงและทำการกราบไหว้ เช่น สักการะบูชาบ่อยๆ ก็ปลุกความเชื่อลึกลงไปในสำนึกของแต่ละคนจนไม่สามารถถอดถอนได้เมื่อมีความเชื่อเต็มที่แล้วจะทำสิ่งที่ตนต้องการมากขึ้นกว่าเดิม ความเชื่อว่าเป็นพื้นฐานแห่งความนับถือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์^{๖๗}

๒.๓.๓ การบูชาที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

การบูชา คือ การนำดอกไม้ ของหอม อาหาร ทรัพย์สินเงินทอง หรือของมีค่ามามอบให้ เพื่อแสดงความซาบซึ้งพระคุณ มองเห็นความดีงาม เคารพนับถือ ชื่นชมเชิดชู หรือนำมาประกอบพิธีอาการในการแสดงความยอมรับนับถือ ตลอดจนจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อแสดงความเคารพนับถือ เช่นนั้น แสดงความเทิดทูน เชิดชูคุณความดี ยกย่องให้ปรากฏความสำคัญ บูชา มี ๒ คือ อามิสบูชา (บูชาด้วยอามิส คือ ด้วยวัตถุสิ่งของ) และธรรมบูชา (บูชาด้วยธรรม คือ ด้วยการปฏิบัติให้บรรลุจุดหมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมไว้)^{๖๘}

^{๖๗} มณี พะยอมยงค์, ความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๖), หน้า ๗๐.

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๖.

การลุ่มรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำ บินทบาทอันเลิศ ตามลำดับพรรษา ถ้าภิกษุใด กัดกันเสนาสนะของสงฆ์ ต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๙}

ในคัมภีรอรกถา กล่าวถึงบุคคลที่ควรบูชากราบไหว้ เคารพ นับถือ มี ๓ ประเภท ได้แก่

๑. ชาติวุฒิ ผู้เจริญโดยชาติ คือ เกิดในชาติกำเนิดฐานะอันสูง

๒. วัยวุฒิ ผู้เจริญโดยวัย คือ เกิดก่อน

๓. คุณวุฒิ ผู้เจริญโดยคุณความดีหรือโดยคุณพิเศษที่ไต่บรรลู่

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้อธิบายไว้ในหนังสือบทสวดนิตย ดังนี้

๑. ชาติวุฒิ ผู้เจริญโดยกำเนิด หมายถึง บุคคลที่มหาชนยกย่องนับถือว่า เป็นผู้มั่ง อารยธรรม และเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในดินแดนแคว้นนั้นๆ คือ สูงศักดิ์โดยชาติ มีธรรมสำหรับ ตระกูลวงศ์เป็น เครื่องวัด แม้จะอยู่ในวัยใดๆ ก็เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง

๒. วัยวุฒิ ผู้เจริญโดยวัย หมายถึงเอาบุคคลผู้อยู่ในปัจฉิมวัย มีอายุมาก หรือเป็นผู้สูงโดยวัย แห่งอายุกาล และมีธรรมสำหรับวัยเป็นเครื่องวัดว่า เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ซึ่งมหาชนในถิ่นนั้นนิยมนับถือ บุคคลเช่นนี้เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง

๓. คุณวุฒิ ผู้เจริญโดยคุณงามความดี หมายถึงเอาผู้มีธรรมสำหรับตนเป็นเครื่องวัดจะเป็นครู อาจารย์หรือดำรงตำแหน่งใดๆ แม้ผู้เยาว์วัยก็ตาม เมื่อมีคุณสมบัติมากในสันดาน ซึ่งเป็นผู้น้อยยอมนำ เมตตา เป็นผู้ใหญ่นับถือ เป็นผู้เฒ่ากราบไหว้ บุคคลเช่นนี้เป็นผู้ควรเคารพยำเกรง^{๗๐}

การบูชาในพระพุทธเจ้าไตรัสสวในมหาปริณิพพานสูตรพอสรุปความได้ว่า

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระอานนทมาแล้วตรัสว่า “อานนทต้นสาละทั้งคูผลิดอก นอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น ดอกสาละเหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายตกต้องสรีระของตถาคต เพื่อบูชาตถาคต ดอกมณฑารพอันเป็นทิพย์ ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกต้องสรีระของตถาคต เพื่อบูชาตถาคต จูรณแห่งจันทอันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกต้องสรีระของตถาคต เพื่อบูชาตถาคต ดนตรีทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาตถาคต ทั้งสังคีตทิพย์ก็บรรเลงในอากาศ เพื่อบูชาตถาคต ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยเครื่องสักการะ เพียงเท่านี้ ก็หาไม่ ผู้ใดไม่ว่าจะเปกษิก ภิษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรมปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่า สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยการ บูชาอย่างยอดเยี่ยม ฉะนั้น อานนทเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่” อานนทเธอทั้งหลายพึง สำเหนียกอย่างนี้แล^{๗๑}

^{๖๙} วิ . จุ . (ไทย), ๗/๓๑๑/๑๒๔ - ๑๒๕.

^{๗๐} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), บทสร้างนิตย, หน้า ๕๐.

^{๗๑} ที . ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘.

๒.๔ ความเชื่อและการบูชาพระพุทธรูป

๒.๔.๑ ความเชื่อการบูชาเกี่ยวกับพระพุทธรูปทั่วไป

ในยุคสมัยคันธารราฐ^{๗๒} ในแผ่นดินพระเจ้ามีลิทหรือเมนันเดอร์ (Menander) เมื่อราวๆ พ.ศ. ๓๖๓-๓๘๓ พระองค์ทรงมีเชื้อสายกรีกมีอำนาจเหนือรัฐมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงประกาศแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง หลังจากนั้น ความนิยมบูชาพระพุทธรูป ก็แพร่หลายลงมาทางใต้จนชาวอมรและมณฑลอื่นในประเทศอินเดีย^{๗๓}

ศาสนาเดิมของพวกโยนกนิยมสร้างเทวรูปเพื่อสักการบูชา ด้วยเหตุนี้ จึงคิดประยุกต์สร้างพระพุทธรูปขึ้นในคันธารราฐ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธรูป ในยุคแรกๆ มีการผสมประสานระหว่างศิลปะกรีกแบบเฮเลนนิคกับศิลปะอินเดียโดยศึกษาค้นคว้าวินิจฉัยจากคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ บางส่วนจึงมีพุทธลักษณะที่เหมือนมนุษย์กึ่งเทพเจ้าแบบกรีก มีพุทธลักษณะยังไม่งดงามตามแบบอุดมคติ

เมื่อพระเจ้ากนิษกะกษัตริย์องค์ที่ ๓ ของวงศ์กุกุศานซึ่งถือเป็นสมัยสูงสุด ของศิลปะคันธารราฐ^{๗๔} ได้ครองราชย์ ก็ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน พระองค์ได้ทรงแก้ไขรูปองค์พระพุทธรูป ให้มีความสวยงามขึ้น และให้มีการแก้ไขรูป พระสถูปเจดีย์เดิม ซึ่งไม่มีซุ้มจระนำทั้ง ๔ ทิศ ส่วนพระพุทธรูปก็มักสร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์เป็นสวนมาก^{๗๕} เหตุที่ช่างศิลป์ได้พัฒนาฝีมือ เพราะได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากสถาบันกษัตริย์ อย่างดีเยี่ยม จึงสามารถผลิตงานศิลปะประติมากรรมได้อย่างประณีตสูงสุด

ส่วนการที่พระพุทธรูปเริ่มมีพระพุทธรูปลักษณะเป็นรูปพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยอิทธิพลของฝ่ายมหายาน ซึ่งมีพระมหากษัตริย์อุปถัมภ์ และผสมผสานกับศิลปวัฒนธรรม ของเฮเลนนิคของกรีกที่ฝังรากลึกทางอินเดียฝ่ายเหนือ จึงได้สร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์ประดับไว้ตามสถูปต่างๆ ต่อมาจึงค่อยๆ ปรากฏชัดเป็นภาพเหมือนพระพุทธรูปยิ่งขึ้น และดัดแปลงแก้ไขเป็นพระพุทธรูปในมหายานในสมัยพระเจ้ากนิษกะกษัตริย์องค์ที่ ๓ ของวงศ์กุกุศาน ซึ่งถือเป็นสมัยสูงสุดของศิลปะคันธารราฐ นอกจากนี้ แล้วการสร้างพระพุทธรูปขึ้นกราบไหว้บูชา ก็ได้เพิ่มขึ้นจากสัญลักษณ์สังเวชนียสถานของพระองค์ที่เคยสร้างสรรคกันมาและแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็วในหมู่ศิลปินอินเดีย และประเทศใกล้เคียงและวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้^{๗๖}

^{๗๒} อาณาเขตคันธารราฐปัจจุบันนี้อยู่ในดินแดนประเทศอัฟกานิสถานบางและอินเดียบริเวณมณฑลในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ปัจจุบันนี้เป็นประเทศปากีสถาน).

^{๗๓} ศ.จ.หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๓๑), หน้า ๙๘ - ๙๙.

^{๗๔} จิตร บัวบุศย์, สกุลศิลปะ-พระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรม, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๔ - ๔๗.

^{๗๕} พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, พระพุทธรูปบูชา, (พระนคร : โรงพิมพ์ ส.ประสิทธิ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐ - ๒๓.

^{๗๖} จิตร บัวบุศย์, สกุลศิลปะ - พระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรม, หน้า ๔๔ - ๔๗.

๒.๔.๒ ความเชื่อการบูชาเกี่ยวกับพระพุทธรูปประจำวันเกิด

การสร้างพระพุทธรูปมีความสัมพันธ์กับการสวดมนต์ พระพุทธรูปถูกจัดเป็นประธานในพิธีกรรมทางศาสนา และจะต้องมีการสวดมนต์ไหว้พระรัตนตรัยทุกครั้ง แล้วแต่จะเลือกบทสวดมนต์แบบใด กุศโลบายในการเผยแพร่การสวดมนต์เกิดจากวิธีการ ดังนี้

๑. การจัดพิธีสวดมนต์ในการพุทธานิเชกพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อเชิญชวนประชาชนมาบวชเนกขัมมะ หรือใส่ชุดขาวสวดมนต์พิธีแล้วแต่จะจัดเป็นการสวดในช่วงเวลาหนึ่งหรือสวดมนต์อย่างต่อเนื่องในระยะเวลา ๑ วัน ๓ วัน ๗ วันหรือตามที่กำหนดไว้บทสวดมนต์พิเศษที่เลือกใช้ ได้แก่ บทไตรสรณะคมน์ ถวายพระรัตนตรัย คำสมาทานศีล ๕ หรือศีล ๘ บทบวงสรวง ชุมนุมและสงเทวดากลับ บทอิติปิโส ๑๐๘ จบ บทพาหุงมหากา บทสวดมนต์พิเศษ คือ บทสวดธรรมจักรกัปปวัตตสูตร บทสวดบูชาพระเคราะห์ บทยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎก

๒. การแต่งคาถาประจำพระพุทธรูปที่สร้างใหม่ เนื่องจากพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองมักจะมีบทสวดประจำพระพุทธรูป เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้มีจิตระลึกถึงพระพุทธรูปที่ตนนับถือ เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่ก็จะมีกรรณาบทสวดมนต์ขึ้นมาใหม่และเผยแพร่บทสวดมนต์ประจำพระพุทธรูปนั้น โดยอาจมีการทำแผ่นหิน ป้าย หรือสิ่งพิมพ์ เพื่อเชิญชวนให้ผู้ที่มาสักการะสวดมนต์บทนั้น

๓. การเผยแพร่บทสวดมนต์ประจำพระพุทธรูปปางพระประจำวันเกิด โดยอาศัยหลักโหราศาสตร์โบราณ เพื่อให้ผู้ที่เกิดในวันต่างๆ ไดบูชาบทสวดมนต์ที่เหมาะสมกับดวงชะตาเพื่อความเป้นสิริมงคลแก่ตน ทั้งนี้มีบทสวดพระปริตรรวมอยู่ด้วย^{๗๗}

สรุปได้ว่า ในปัจจุบัน คนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษาดี แต่มีความรู้ทางพระพุทธศาสนาน้อยไปมุ่งเน้นแต่ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์และคาถาอาคม รวมทั้งมีการสวดมนต์กันอย่างมกโดยไมเข้าใจในแก่นธรรมและที่มาของบทสวดมนต์นั้น อีกทั้งไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา การสวดมนต์เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้า จะสวดกันหน้าพระพุทธรูปเพื่อให้มีพุทธานุสติด้วย มีจุดเริ่มต้นในการสวดเพื่อรักษาพระพุทธพจน์ ต่อมา ได้เปลี่ยนเป็นการสวดเพื่อเป็นสิริมงคล ปองกันภัยอันตรายและได้รวมเอาการปฏิบัติทางพิธีกรรมเข้ามาด้วย ผู้หมั่นสาธยายบทสวดมนต์จะได้รับผลานิสงส์เพราะเป็นการกล่าวถึงพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก คุณของพระรัตนตรัย และเป็นการเจริญเมตตาภาวนา มีการเลือกบทสวดมนต์เพื่อให้มีผลไปตามวัตถุประสงค์

การจัดพิธีสวดมนต์เพื่อเป็นพุทธานุชาในงานสร้างพระพุทธรูป ทำให้เกิดความสามัคคีและสร้างบุญกุศล เป็นพลังจิตที่ทำให้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ เพราะในช่วงพิธีกรรมสวดมนต์ ทุกคนจะตั้งใจอย่างมาก และมักจะเกิดปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติในระหว่างพิธี ทำให้มหาชนเกิดความเลื่อมใสในพุทธานุภาพ สวณบทสวดมนต์ ประจำพระพุทธรูปที่ได้นำมาเผยแพร่ใหม่มหาชนสวดในพิธีทำให้บทสวดนั้นเป็นที่รู้จัก มีส่วนในการสักการะพระพุทธรูปที่สร้างใหม่มีการสำรวมจิตดีขึ้นเมื่อมีการขอพรในขณะที่ได้สร้างกุศลสวดมนต์ มีผลให้พรนั้นศักดิ์สิทธิ์ ในกรณีพระพุทธรูปประจำวันเกิดและบทสวดมนต์ประจำพระพุทธรูปวันเกิดนั้น ประชาชนที่เข้าใจในความเป้นมาและมีความรู้ในบทสวดมนต์นั้น จะมีความศรัทธาในการสวดมนต์มากขึ้น

๒.๕ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารงานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์การศึกษาในครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์)^{๗๘} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนตอวกัสติน” มีความคิดเห็นที่มีต่อหลักความเชื่อหรือหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาว่า “ศรัทธา” หมายถึง ความเชื่อมั่นในความดี เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุน ไม่ใช่เพียงอารมณ์แต่เพียงอย่างเดียว เป็นศรัทธาที่มีปัญญากำกับ ชักนำให้อยู่ในลักษณะที่เชื่อตามความเป็นจริง โดยมองให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลของสิ่งต่างๆ พุทธปรัชญาเน้นไม่ให้ตัดสินใจหรือลงความเห็นในเรื่องใดจนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรง เพื่อให้ได้ศรัทธาที่มีเหตุผล ในยุคแรก ศรัทธา หมายถึง ตถาคตโพธิศรัทธา แต่ในยุคหลังศรัทธาในพุทธปรัชญาถูกกำหนดกรอบไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) กรรมศรัทธา (๒) วิปากศรัทธา (๓) กัมมัสสกตาศรัทธา (๔) ตถาคตโพธิศรัทธา โดยสรุปแล้วก็มุ่งเน้นให้เชื่อกฎแห่งธรรมชาติ (Law of nature) กฎแห่งการกระทำของปัจเจกบุคคล (Law of karma) หรือกฎแห่งเหตุผล (Subject and object) และเชื่อมั่นในพระรัตนตรัยในฐานะเป็นแบบอย่าง และเป็นกฎที่เราจะต้องเข้าใจและปฏิบัติตามเพื่อความสันติสุข เช่นเดียวกัน

พระมหาปรม โอภาโส (ทองคำ)^{๗๙} ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน” พบว่า ในอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต กล่าวถึง สมสัทธา อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต กล่าวถึง ศรัทธา คือ ความเชื่อที่มีเหตุผลยึดมั่นในหลักการกระทำดี คือ หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนามุ่งไปที่ความเชื่อที่ยึดหลักกรรม คือ การทำดีทำชั่ว ผลของกรรมดีและชั่ว

เจ้าอธิการบุญจันทร์ ธมมิสโร (พันสว่าง)^{๘๐} ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย” ผลการวิจัยพบว่า การสร้างพระพุทธรูปขึ้นครั้งแรกนั้นเพื่อเป็นเครื่องเคารพให้ระลึกนึกถึงสักการะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เปรียบเสมือนกับว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีชีวิตอยู่ตามคติความเชื่อของฝ่ายมหายาน การสร้างพระพุทธรูปในตอนต้นมีลักษณะพระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้าของกรีก หลังจากนั้นการสร้างพระพุทธรูปก็ได้วิวัฒนาการในการสร้างอยู่เรื่อยๆ ตามแต่ละยุคสมัย ในสมัยใดที่ไม่มีการทำสงครามการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนั้นก็จะมีการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะองค์พระจะอ่อนช้อย พระพักตร์อิมเอบไม่แข็งกระด้างดูมีชีวิตชีวาแสดงถึงว่าช่างผู้สร้างได้ใช้เวลาอย่างเต็มที่บวกกับความศรัทธาอย่างแรงกล้าจึงทำให้พระพุทธรูปออกมาอย่างประณีต ตรงกันข้ามหากสมัยใดมีสงครามพระพุทธรูปจะมีลักษณะแข็งกระด้างไม่อ่อนช้อย

^{๗๘} พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนตอวกัสติน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ก.

^{๗๙} พระมหาปรม โอภาโส (ทองคำ), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ก.

^{๘๐} เจ้าอธิการบุญจันทร์ ธมมิสโร (พันสว่าง), “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์ พระพุทธรูปปฏิมากรในสังคมไทย, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๘.

หมายความว่าช่างไม่มีเวลาสร้างพระพุทธรูปอย่างเต็มที่ การสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยยังคงสร้างกันอยู่เสมอตามเวลาจนถึงปัจจุบัน

พระสุชาติ วชิรปณฺโญ (นาอุดม)^{๘๑} ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พระแก้วมรกตพระคู่บ้านคู่เมืองของไทย” ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนับตั้งแต่หลังพุทธกาลเป็นต้นมา ในระยะแรกก็สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในการสักการบูชาแทนพระพุทธรูปองค์และสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นสำคัญ ครั้นสมัยหลังเมื่อความเชื่อเรื่องบาป บุญการเกิดใหม่ผนวกเข้ากับโหราศาสตร์ตลอดจนไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นความเชื่อของศาสนาฮินดูทวีมากขึ้น ก็มีการสร้างพระพุทธรูปในวาระและโอกาสต่างๆ มากขึ้น รวมถึงที่มีความสัมพันธ์กับชีวิตของผู้สร้างด้วย อาทิ พระพุทธรูปประจำวันเกิด พระพุทธรูปฉลองอายุ พระพุทธรูปเท่าตัวและการสร้างพระพุทธรูปอุทิศแก่บุคคลสำคัญจากเหตุดังกล่าวนี้ทำให้มีการคิดกำหนดรูปแบบ ลักษณะและปางของพระพุทธรูปเพิ่มขึ้น โดยนำเรื่องราวจากพุทธประวัติ ทั้งวัตรที่สร้างพระพุทธรูป คือจากขนาดใหญ่สุดที่สามารถมองเห็นจากระยะไกล จนกระทั่งเล็กสุดสามารถนำติดตัวไปได้ทุกหนทุกแห่งที่เรียกว่าพระเครื่องนั่นเอง

พระสมุห์วันชัย เกสรธมฺโม (มีมาก)^{๘๒} ได้ศึกษาเรื่อง “ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูป จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์” ผลการวิจัยพบว่าพระพุทธรูปเป็นสื่อสำคัญที่นำไปสู่ความสัมผัสทางด้านจิตใจที่เกิดจากการได้เห็นพระพุทธรูป ถึงจะเป็นเพียงการได้สัมผัสจากการได้เห็นก็ตามไม่สามารถจะสนทนากับพระองค์ได้ แต่เป็นสื่อสัมผัสได้ทางจิตใจ สิ่งที่ปรากฏต่อผู้ได้สัมผัสนั้นเกิดพลังศรัทธาอย่างแรงกล้าของความสวยงาม บุคคลได้สักการะแล้วก็จะชื่นชมยินดีในความสงบที่ได้สัมผัส เหมือนกับพระพุทธรูปยังทรงพระชนม์อยู่ พุทธศิลป์เป็นสื่อที่สร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับผู้ที่ได้มาสักการบูชา วิธีการเผยแพร่ของพระพุทธรูป มีได้เลือกชั้นวรรณะใดๆ ให้ความเสมอภาค เพื่อให้ทุกชนชั้นจากทุกชนชั้นตรงกับประชาชนที่มาสักการบูชาไม่เชื่อชาติ ทุกเพศ ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ ทุกคนเข้ามาสักการบูชาด้วยความศรัทธาเป็นสำคัญ ผลสัมฤทธิ์เกิดขึ้นจากการสื่อสารผ่านทางพุทธศิลป์ ผู้เดินทางไปสักการะก็เกิดพลังในการทำมาดี ทางกาย วาจาและทางใจ ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ อันเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ชูชาติ ยิ่งยืน^{๘๓} ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ความศรัทธาและแนวทางปฏิบัติต่อพระเครื่องของเจ้าหน้าที่ตำรวจ สถานีตำรวจภูธรเมืองขอนแก่น” ในภาพรวม พบว่า อิทธิพลของพระเครื่องที่มีต่อศรัทธาของชาวพุทธในสังคมไทย มีผลหลายด้านทั้งด้านจิตใจ ด้านพิธีกรรม ที่เชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครองให้พ้นจากภัยอันตรายเป็นสิ่งมงคลที่สามารถให้เกิดความสุข

^{๘๑} พระสุชาติ วชิรปณฺโญ (นาอุดม), ศึกษาวิเคราะห์พระแก้วมรกตพระคู่บ้านคู่เมืองของไทย, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๙๒.

^{๘๒} พระสมุห์วันชัย เกสรธมฺโม (มีมาก), “การศึกษา ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูป จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาธรรมนิเทศ** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๑ - ๑๒๒.

^{๘๓} ชูชาติ ยิ่งยืน, “ศึกษาวิเคราะห์ความศรัทธาและแนวทางปฏิบัติต่อพระเครื่อง ของเจ้าหน้าที่ตำรวจ สถานีตำรวจภูธรเมืองขอนแก่น”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๘๒.

พระมหามนตรี วรุลโก (ป้อมสุข)^{๘๔} ได้วิจัยเรื่อง อิทธิพลของวัดมุงคล ที่มีต่อสังคมไทย ในปัจจุบัน โดยได้สรุปว่า อิทธิพลวัดมุงคลเกิดขึ้นเพราะกระแสสังคมมีความต้องการ เพื่อป้องกันภัย หรือบันดลโชคลาภแก่ครอบครัวของตน วัดมุงคลเชื่อกันว่ามีความขลังและเป็นที่ต้องการของผู้ที่ นิยมนำไปเคารพบูชาซึ่งมีผลทำให้ครอบครัวเกิดความสุขได้ การที่วัดมุงคลมีอิทธิพลต่อสังคมไทย เป็นเหตุให้สังคมได้เปลี่ยนความหมายในการเกิดขึ้นของวัดมุงคลว่า เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา เพื่อการบุญการกุศล และเป็นอนุสสติ ผลิตมุงรายได้มากกว่าการจัดสร้างด้วยความศรัทธา และใน เวลาต่อมาจะเริ่มจะมีการแข่งขันสร้าง แข่งประชาสัมพันธ์และมีการลงทุนร่วมกัน สร้างขึ้นโดยหวัง รายได้จากการสร้างขึ้น ถือว่ามีอิทธิพลในต่อสังคมไทย

พระอธิการชัยรัตน์ อภินนโท (อนันต์)^{๘๕} ได้วิจัยเรื่อง ศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องวัดมุงคลที่มีต่อชาวอำเภอโนนคูณ จังหวัดศรีสะเกษ โดยภาพรวม พบว่า วัดมุงคลก่อให้เกิดความรำรวย โชคลาภ นึกคิดสิ่งใดก็ได้สมความมุ่งมั้น และอำนวยความสะดวกแก่ชาวอำเภอโนนคูณ และเชื่อว่าวัดมุงคลเป็นขวัญกำลังใจให้ผู้ยึดครอง ช่วยป้องกันอันตรายที่จะมีแก่ชีวิตและทรัพย์สินของชาวอำเภอโนนทอง อีกด้วย

กิตติยา อุทิวา^{๘๖} ได้วิจัยเรื่อง “ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปเป็นกระบวนการแห่งการสร้างสรรค์คุณค่าของศิลปะในการใช้ชีวิตโดยมีหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ผสมผสานกับหลักการในการถ่ายทอดสุนทรียศาสตร์ผ่านกระบวนการเชิงช่าง เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ที่ลึกซึ้ง ตี๋มต่ำสามารถยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วยการมองเห็นความงามความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธรเจ้าและความงามทางศิลปะไปพร้อมๆ กัน พระพุทธรูปจึงเป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้า ในหัวใจของพุทธบริษัท เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวและน้อมนำจิตใจให้เฝ้าหาพระธรรมอีกทั้งยังเป็นสักขีพยาน ในการปฏิบัติกิจวัตรของพระสงฆ์ การสร้างพระพุทธรูปเป็นกระบวนการที่เป็นขั้นเป็นตอน ที่เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรม เป็นกุสโลบายในการตั้งศรัทธาของคนทั้งหลายให้มารวมกันเพื่อก่อให้เกิดพลัง จากจิตใจ ผ่านความประทับใจในพิธีกรรม ความงาม ความดี ของผู้ที่เข้ามาสัมผัสด้วยความรู้สึกแห่ง ความปิติสุขร่วมกัน

จากที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสร้างพระพุทธรูปน่าจะเกิดจากความศรัทธาในพระพุทธรเจ้าเป็นลำดับต้น ต่อมาจึงมีวิวัฒนาการรูปแบบการสร้างตามแต่ละยุคสมัยซึ่งผสมผสานกับวัฒนธรรมประเพณีนิยมในแต่ละสมัยที่ปฏิบัติกัน จนกลายเป็นเรื่องคตินิยมซึมซาบเข้าภายในจิตใจ

^{๘๔} พระมหามนตรี วรุลโก (ป้อมสุข), อิทธิพลของวัดมุงคล ที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒ - ๑๒๐.

^{๘๕} พระอธิการชัยรัตน์ อภินนโท (อนันต์), “การศึกษา ความเชื่อเรื่องวัดมุงคลที่มีต่อชาวอำเภอโนนคูณ จังหวัดศรีสะเกษ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๑.

^{๘๖} กิตติยา อุทิวา, ความเชื่อและคุณค่าของการสร้างพระพุทธรูปในล้านนา, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๑.

ของผู้ศรัทธา มีวิธีปฏิบัติและบทสวดเพื่อบูชาพระพุทธรูปในเฉพาะแต่ละปาง การบูชาพระพุทธรูปประจำวันเกิดดังกล่าว มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนทั้งด้านจิตใจและรักษาริตประเพณี

๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ศึกษาความเชื่อการบูชาพระพุทธรูปประจำวันเกิดที่มีต่อประชาชนในอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วยตัวแปรต้น (Independent Variables) และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

